

AFYONKARAHİSAR (KARAHİSAR-I SÂHİP) MEVLEVÎ ÂSİTÂNESİ'NİN ŞEHİR KİMLİĞİNE VE GELİŞMESİNE ETKİSİ*

THE IMPACT OF THE MEVLEVÎ ÂSİTÂNE OF AFYONKARAHİSAR (KARAHİSAR-I SÂHİP) ON URBAN IDENTITY AND DEVELOPMENT

GÖKHAN YURTOĞLU**

Sorumlu Yazar

Öz

Mevlevî Tarikatı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatıyla onun türbesi etrafında kurulup gelişerek Konya Mevlânâ Âsîtânesi'nden Anadolu, Rumeli ve Arap coğrafyasına yayılarak geniş bir etki alanına sahip tasavvufî bir harekettir. Âsîtâne, dergâh, hankâh, tekke veya zâviyeler ise Mevlevî Tarikatı'nın bu geniş coğrafyada yayılıp kökleşmesini sağlayan en önemli yapılarıdır. Mevlevîhâne olarak da adlandırılan bu yapılar arasında Afyonkarahisar Mevlevîhânesi de bulunmaktadır. Bu mevlevîhâne, âsîtâne statüsünde bulunan en önemli merkezlerden biri olması hasebiyle de ayrı bir öneme sahiptir. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin kuruluşunu Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin oğlu Sultan Veled dönemine kadar götürmek mümkündür. Kuruluşu, gelişmesi ve son bulmasına kadar toplumun her kesimi ile –özellikle yönetici kesim ile- yakın ilişkiler kurarak faaliyetlerini sürdüren Mevlevîler, Afyonkarahisar'da da aynı şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu bağlamda Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin nüfuzu Divânî Mehmed Çelebi'nin döneminde söz konusu şehrin sınırlarını aşarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Mevlevîhânelerin bulundukları şehirlerin kimliği ve gelişmesi üzerinde –özellikle dinî anlamda- kayda değer bir etkiye sahip oldukları düşünülmektedir. Bu bağlamda Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin bulunduğu şehrin kimliğine ve gelişmesine etkisinin boyutu merak konusudur. Bu çalışmada Afyonkarahisar Mevlevî Âsîtânesi'nin şehir kimliğine ve gelişmesine olan etkisi arşiv kaynakları, dönemsel kronikler ve telif-tetkik eserler dikkate alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Karahisar-ı Sâhip, Âsîtâne, Mevlevîlik, Tasavvuf.

Abstract

The Mevlevî Order was established and developed around the tomb of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî after his death. Mevlevîsm is a Sufî movement that spread from the Mevlânâ Âsîtâne in Konya to Anatolia, Rumelia, and the Arab regions, gaining a wide sphere of influence. The âsîtâne, dargah, khankâh, lodge or zawiya are the most important structures that enabled the Mevlevî Order to spread and take root across this vast geography. Among these structures, also known as Mevlevîhâne, is the Afyonkarahisar Mevlevîhâne, also called the Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhâne. The Afyonkarahisar Mevlevîhâne is particularly significant as it is one of the most important centers of the Mevlevî Order with the status of an âsîtâne. The establishment of the Afyonkarahisar Mevlevîhâne can be traced back to the period of Sultan Veled, the son of

Araştırma Makalesi / Künye: YURTOĞLU, Gökhan “Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sâhip) Mevlevî Âsîtânesi'nin Şehir Kimliğine ve Gelişmesine Etkisi”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 117 (Mart 2026), s. 211-242.

* Bu makale, TÜBİTAK, 2218 – Yurt İçi Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı Kapsamında 124C316 Proje Numarasıyla Desteklenen “Mevlevî Âsîtânelerinin Şehir Kimliğine ve Gelişmesine Etkisi Üzerine Bir Araştırma” başlıklı projeden üretilmiştir.

** Dr. Bağımsız Araştırmacı, E-mail: yurtoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7143-9665.

Mawlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî. The Mevlevîs, who maintained close relations with all segments of society -especially the ruling class- throughout their establishment, development, and until the end, continued their activities in the same manner in Afyonkarahisar. In this context, the recognition of the Afyonkarahisar Mevlevîhâne reached far beyond the borders of this city during the time of Divânî Mehmed Çelebi's leadership. It is believed that Mevlevîhânes had a significant impact on the identity and development of the cities they were located in, especially in religious terms. In this context, the extent of the Afyonkarahisar Mevlevîhâne's impact on the identity and development of the city it was located in is a matter of curiosity. This study will examine the impact of the Afyonkarahisar Mevlevî Lodge on the city's identity and development, taking into account archival sources, contemporary chronicles, and copyrighted research works.

Key Words: Afyonkarahisar, Karahisar-ı Sâhip, Âsitâne, Mevlevî Order, Sufism.

1. Giriş

Mevlevî Tarikatı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatıyla onun türbesi etrafında kurulup gelişerek Konya Mevlânâ Âsitânesi'nden Anadolu, Rumeli ve Arap coğrafyasına yayılarak geniş bir etki alanına sahip tasavvufî bir düşünce haline gelmiştir. Vakıflar yoluyla desteklenen Mevlevî Tarikatı, zamanla kayda değer bir ekonomik güce ulaşarak devlet içinde nüfuzunu genişletmeye devam etmiştir. Tarikata bağlı vakıfların yürüttüğü iktisadî faaliyetler, şehir ekonomisine katkı sağlarken, tasavvufî faaliyetlerin sürdürülebilirliğini de mümkün kılmıştır. Bu genişleme, özellikle Osmanlı Devleti döneminde Mevlevî postnişinleri öncülüğünde kurumsal kimliğini pekiştirmiş ve toplumsal yapının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Âsitâne, dergâh, hankâh, tekke veya zâviyeler ise Mevlevî Tarikatı'nın söz konusu geniş coğrafyada yayılmasını ve kurumsal olarak kökleşmesini sağlayan en önemli yapılar arasında yer almaktadır. Mevlevîhâne olarak da adlandırılan bu yapılar arasında Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi olarak da adlandırılan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi de önemli bir yere sahiptir (Karpuz, 2007, 81-88).

Mevlevîlik, söz konusu mevlîhâneler aracılığıyla sadece bireysel manevîyâtı besleyen bir yol olmakla kalmamış, aynı zamanda şehir yaşamı içinde sosyo-kültürel kimliklerin inşasında da etkili bir rol üstlenmiştir. Çoğunlukla şehir merkezlerine yakın bir konumda bulunan bu yapılar, etraflarındaki kütüphâne, medrese ve cami gibi vakıf kurumlarıyla beraber şehirlerin kültürel dokusunu beslemiştir. Mevlevîhâneler, bulundukları bölgelerde sanat ve edebiyat faaliyetlerinin odak noktası hâline gelirken, aynı zamanda ahlaki değerlerin toplumsal düzeyde yaygınlaştırılmasında da önemli bir araç olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde sarayla kurulan ilişkiler sayesinde mevlîhâneler, hem siyasi elitlerin hem de halkın dinî hayatına yön veren bir otorite konumuna gelmiştir. (Yurtoğlu, 2022, 356-359).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, Mevlevî Tarikatı'nın âsitâne statüsüne sahip en önemli merkezlerinden biri olması hasebiyle ayrıca önem arz etmektedir. Tüm mevlîhâneler gibi Afyonkarahisar Mevlevîhânesi de bulunduğu şehir dokusu içerisinde sadece bir tarikat yapısı olarak kalmamış, aynı zamanda mahalle aidiyetinin, sosyal dayanışmanın ve şehirli kimliğinin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Bu çerçevede Mevlevîlik, sosyoloji, şehir tarihi ve dinler tarihi disiplinlerinin kesişiminde ele alınması gereken çok katmanlı bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Bu makale, Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sâhip) Mevlevîhânesi'nin şehrin kimliği ve gelişim süreci üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışma, üç ana eksenle ilerleyecektir: İlk olarak, Mevlevîhânenin kuruluşu, unsurları, yönetimi ve görevlileri ele alınacak; ikinci olarak, vakıfları ve vakıf köyleri üzerinden

Mevlevîliğin iktisadî ve fiziki olarak var olduğu yerler tespit edilecektir. Son olarak ise Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin şehrin diğer önemli yapılarıyla kurduğu ilişkiler üzerinden, İslâm şehir yapısı içindeki işlevsel konumu değerlendirilecektir. Arşiv belgeleri doğrultusunda yapının tarihsel süreç içerisindeki kurumsal gelişimi ve şehirle olan etkileşimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sâhip) Mevlevîhânesi'nin Kuruluşu, Yönetimi ve Unsurları

2.1. Kuruluş

Afyonkarahisar ya da Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin ne zaman kurulduğu kesin olarak tespit edilememekle birlikte, bölgenin Mevlevîlik ile olan ilişkisini Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî dönemine kadar götürmek mümkündür. Bu bağlamda Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in Afyonkarahisar ve civarında hüküm süren Germiyanogullarıyla temas kurduğu bilinmektedir. Germiyanogullarıyla Mevlevîler arasında kurulan bu ilişkinin sahilliğini Mevlevîliğin Mevlânâ döneminden itibaren sultanlar, beyler, emirler ve diğer devlet adamlarının yanı sıra âlimler ve fakihler de dâhil toplumun hemen hemen her tabakasıyla kurulan yakın ilişkilerle hem nüfuz hem de nüfusunu arttıran bir tasavvufî hareket olmasıyla teyit etmek mümkündür. Germiyanogullarıyla Mevlânâogulları arasındaki münasebetler sadece tasavvufî yönde gelişmemiş aynı zamanda evlilik ile kurulan akrabalık bağı ile de kuvvetlendirilmiştir. Söz konusu bu akrabalık bağının üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Çünkü bu vesileyle Osmanogullarının, Mevlânâogulları ve Germiyanogulları üzerinden Hz. Peygamber soyuna dâhil olup olmadıkları hususunda önemli iddialar bulunmaktadır.¹ Diğer

1 Bu iddialardan ilki, Mutahhara Hatun'un Germiyanoglu Yâkup Bey'in torunu Süleyman Şah ile evlendiği yönündedir (Öcalan, 2016, 60). Ancak bazı araştırmacıların da dikkat çektiği gibi Miladi 1312 yılında vefat eden Sultan Veled ile 1388 yılında vefat eden Germiyanoglu Yâkup Bey'in torunu Süleyman Şah arasındaki muhtemel münasebet dikkate alındığında bu iddianın zayıf olduğu sonucuna varılabilir (Özönder, 1996, 70). İkinci görüşe göre Mevlânâ'nın torunu, Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun ile Germiyanoglu Savcı Bey'in oğlu Umur Bey evlenmiştir (Özönder, 1992, 97). Bu evlilikten Germiyanoglu Yâkup Bey dünyaya gelmiştir (Tanrıkorur, 2001, 418-421). Böylece Hz. Peygamber soyundan geldiği düşünülen Mevlânâogulları vasıtasıyla Germiyanogulları da Yâkup Bey üzerinden Hz. Peygamberin soy ağacındaki yerlerini almıştır. Üçüncü görüşe göre Mevlânâ soyundan gelen Mutahhara Hatun, Germiyanoglu Yâkup Bey'in yerine geçen Mehmed Bey ile evlenmiştir (Önder, 2003, 71-72). Bu evlilikten dünyaya gelen Süleyman Şah, Germiyanogulları Beyliğinin başına geçmiştir (Alkan, 2014, 375-376). Bu bağlamda Süleyman Şah, Mevlânâ'nın üçüncü göbekten torunudur. Anne tarafından Mevlânâ soyundan gelenlere İnas Çelebi, baba tarafından Mevlânâ soyundan gelenlere de Zükûr Çelebi denmektedir. Bu mânâda İnas Çelebi olan Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile Osmanoglu Yıldırım Bâyezid'in evlenmeleriyle (Âşıkpaşazâde, 1332, 56-59) Osmanogulları, Germiyanogulları ve Mevlânâogulları arasında akrabalık tesis edilmiştir. Hz. Peygamberin soyuna katılmış olmak da Osmanogulları ve Germiyanogullarının diğer bir ortak noktasını oluşturmaktadır. Yine bu görüşe göre Yıldırım Bâyezid ile Devlet Hatun'un evlenmesiyle dünyaya gelen şehzadelere Mevlânâ soyuna atfen Çelebi unvanı verildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Yıldırım Bâyezid'in oğlu Çelebi Mehmed, Mevlânâ soyundan geldiği için Çelebi unvanını almıştır. Dolayısıyla Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad ve torunu Fatih Sultan Mehmed'in de İnas Çelebi olarak Mevlânâ'nın soyundan geldiği ileri sürülmüştür (Alkan, 2017, 377-379). Söz konusu bu görüş dikkate alındığında Mevlânâogullarının Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren önemsendiği fikri kuvvetlenmektedir. Ancak Mevlânâogulları önderliğinde tüm Mevlevîlerin Osmanlı sarayında düzenlenen cülus merasimlerinde görünmeleri XVII. yüzyılın ortalarında bir menâkıb kaynağıyla ortaya çıkmıştır. Yıldırım Bâyezid'in oğullarından hangilerinin Mevlânâ soyundan gelip gelmedikleri hususunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Çelebi Mehmed, Mevlânâ soyundan gelmektedir yani Devletşah Hatun'un çocuklarıdır. Bazı çalışmalar ise Çelebi Mehmed'in annesi Devletşah Hatun'un babasının kayıtlara "Abdullah" ismiyle kaydedilmesinden hareketle onun muhediye bir cariyeye olabileceği görüşüyle Çelebi Mehmed'in Germiyanogullarından olmayabileceğine vurgu yapmışlardır. Bu araştırmalara göre İsa ve Musa

tarafından Ulu Arif Çelebi ile Sâhipataoğlu Ahmet Bey arasında şeyh-mürîd ilişkisi olduğu bilinmektedir. Sâhipataoğlu Ahmed Bey'in aynı zamanda Afyon Ulu Camii'ni inşa ettirdiği dikkate alındığında 1314 yılında İlhanlı Veziri Emir Çoban'a bağlılığını bildiren Sâhipataoğlu'nun bu yıldan önce Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ni de inşa ettirmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Eravcı, 2002, 205).

2.2. Yönetim ve Görevliler

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin yönetim mekanizmasının en tepesinde şeyhler (postnişinler) ve mütevelliler bulunmaktadır. Bu iki görev, Çelebi Efendilerin uhdesinde birleşebildiği gibi bazen de mütevellilik görevi vakfedilen vakfın vakfiyesine göre başka kişiler de olabilmektedir. Bu bağlamda şeyhlik ve mütevellilik görevleri arasında maddî/mânevî, idarî/malî, atama/meşruiyet ve hukukî statü gibi konularda bir takım farklılıklar bulunmaktadır.

Şeyhler, mürid ve muhibbânı Mevlevî usûl, adab ve erkânına göre irşad ve ibadete yönlendirme sorumluluğundadır. Bununla beraber şeyh, mevlevîhâneye vakfedilmiş her vakfın idarî ve malî sorumlusu olmayabilir. Bir kişinin şeyh olarak atanması her halükarda devlet eliyle olmak üzere önceki şeyhin vefatıyla makamın boş kalması, hâlihazırdaki şeyhin posttan çekilerek yerine bir halife bırakması ya da şeyhin devlet tarafından azledilerek yerine başka bir şeyhin görevlendirilmesi gibi çeşitli sebeplerle gerçekleştirilmektedir. Ancak bazı durumlarda şeyhlik makamı için çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkarak makama kimin geçip geçmeyeceği şikâyet konusu olmaktadır. Bu durumda devlet, hem mevlevîhânenin vakfiyesine uygun hem de devletin meşruiyetini sağlayarak kuvvetlendirecek kişilerin postnişin olması konusunda dikkatli davranmıştır. Her ne kadar Celâliye Evkâfı, müstesnâ vakıf yani idare ve yönetiminde bağımsız ve devlet tarafından müdahaleye kapalı olan vakıf statüsünde olsa da (Güler - Solmaz, 2017, 106-110) kimin Çelebi Efendi olarak atanacağı dolaylı olarak merkezî otoritenin isteğine göre gerçekleştirilmiştir (Yurtoğlu, 2024, 597-612; Yurtoğlu, 2023, 892-904).

Şeyhlik ve tevliyet görevlerinin aynı kişide toplanması meselesinin bazı durumlarda bir anlaşmazlık sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. 27 Mart 1739 (16 Zilhicce 1151) tarihli bir arşiv belgesinde, tevliyet görevini birkaç yıldır sürdüren Kerime Hatun'un görevden alınarak yerine es-Seyyid eş-Şeyh Osman Efendi'nin atanmasının talep edildiği anlaşılmaktadır (BOA, C..EV., 160/7971-1). Benzer şekilde, şeyhlik ile tevliyet görevlerinin tek bir kişinin uhdesinde toplandığını göstermesi bakımından es-Seyyid eş-Şeyh Yahya Efendi dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. 24 Kasım 1829 (27 Cemaziyelevvel 1245) tarihli bir belgeye göre es-Seyyid eş-Şeyh Yahya Efendi,

Çelebilerin Germiyanogulları ve Mevlânâogulları ile akrabalık bağı bulunurken Çelebi Mehmed'in bu ailelerle bir bağlantısı bulunmamaktadır (Uzunçarşılı, 1957, 185-188). Bu görüş çerçevesinde çelebi unvanının kullanılış biçimi üzerinde daha ayrıntılı olarak düşünmek gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere hem baba tarafından (Zükür Çelebi) hem de anne tarafından (İnas Çelebi) Mevlânâ soyundan gelenlerin isimlerinden sonra Çelebi unvanı (Sultan Veled Çelebi, Arif Çelebi gibi) verilmektedir. Mevlânâ soyundan gelmediği halde Çelebi unvanını kullananlar ise bu unvanı Çelebi Hüsameddin örneğinde olduğu gibi isimlerinin önünde kullanmaktadır. Bu tespitin doğru olduğu düşünülürse yukarıdaki iddiaya paralel olarak Yıldırım Bâyezid'in şehzadeleri İsa Çelebi ve Musa Çelebi'nin Germiyanogulları ve Mevlânâogulları soyundan geldikleri, Çelebi unvanını isminin başında kullanan Çelebi Mehmed'in ise bu iki Çelebi ile aynı babadan farklı annelerden olan üvey kardeş olduklarını ortaya çıkarmaktadır. Böylece Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed'in Germiyanogulları ve Mevlânâogullarının soyundan geldiklerini ileri süren görüşler tenâkuza düşmektedir. Diğer taraftan Osmanogulları, Germiyanogulları ve Mevlânâogulları arasındaki akrabalık bağları sadece İsa Çelebi ve Musa Çelebilerle sınırlı kalmaktadır.

es-Seyyid eş-Şeyh Ahmed Efendi'nin yerine Divanî Mehmed Efendi Vakfı tevliyetine tayin edilmiştir (BOA, C.EV., 633/31929). Buna göre Yahya Efendi'nin hem şeyhlik hem de tevliyet görevini birlikte yürüttüğü anlaşılmaktadır.

16 Ocak 1836 (27 Ramazan 1251) tarihli bir arzuhal, Yahya Efendi'nin vefat ettiğini ve yerine oğlu es-Seyyid eş-Şeyh Ali Efendi'nin atandığını bildirmektedir (BOA, AE.SMHD.II., 29/1802; BOA, AE.SMHD.II., 29/1786). Ancak bu bilgiyle çelişen 28 Ocak / 6 Şubat 1837 (Evâsıt-ı Şevval 1252) tarihli bir başka belgede, Karahisar-ı Sâhib Mevlevîhânesi'nin postnişini ve imamı olarak hâlâ es-Seyyid eş-Şeyh Yahya Efendi'nin adının geçtiği görülmektedir (BOA, C.EV., 136/6799). Söz konusu belgeler arasındaki bu tarihsel tutarsızlık açıklanmaya muhtaçtır. Bu durum, muhtemelen Yahya Efendi'nin şeyhliği döneminde (yani 16 Ocak 1836'dan önce) hazırlanmış bir yazıya verilen cevabın daha geç bir tarihte, 28 Ocak / 6 Şubat 1837'de kaleme alınmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Diğer bir olasılık ise, belgede sehven Ali Efendi yerine Yahya Efendi adının yazılmış olmasıdır. Her iki ihtimal göz önüne alındığında, mevcut veriler es-Seyyid eş-Şeyh Yahya Efendi'nin 24 Kasım 1829 (27 Cemaziyelevvel 1245) ile 16 Ocak 1836 (27 Ramazan 1251) tarihleri arasında tevliyet görevini yürüttüğünü ortaya koymaktadır.

2.3. Şeyhler

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde şeyhlik yapanları üç dönemde sıralamak mümkündür. Birincisi, Hızır Paşa (ö. 1349?)'dan başlayarak 1637 yılına kadar Mutahhara Hatun soyundan gelen inas çelebilerin dönemleridir. İkincisi, Mevlana soyundan olmadıkları halde yaklaşık yüz yıl postnişinlik yapan diğer şeyhlerin dönemidir. Üçüncüsü, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden tekke ve zâviyelerin kapandığı 1925 yılına kadar baba tarafından Mevlana soyundan gelen zükûr çelebilerin dönemleridir. 1842 yılında Şeyh Ali Efendi'nin idam edilmesinin ardından onun yerine postnişin olan Mehmed Raşid Çelebi, Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde şeyhlik yapan zükûr çelebilerin ikinci kolunu ortaya çıkarmıştır (Güler - Solmaz, 2017, 12-13).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde şeyhlik yapan kişilerin listesi şu şekildedir:

Tablo 1. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi Şeyhleri (Ilgar, 2002, 266-267).

Sıra	Şeyhin Adı	Doğum Tarihi (Miladi)	Şeyhlik Tarihi (Miladi)	Şeylik Bitiş Tarihi (Miladi)	Şeyhlik Süresi
1	Mutahhara Hatun'un oğlu Hızır Paşa	1276	XIV. yüzyılın ilk çeyreği	1349? / 1371?	
2	Ahmed Paşa'nın oğlu Mehmed Bali Çelebi	1350? / 1367-1368?	1371 ²	1467-1468? / 1485?	98
3	Divani Mehmed Çelebi	1440-1441?	1484	1529? / 1545-1550?	41
4	Divani Mehmed Çelebi oğlu Hızır Şah	1497-1498	1529? veya 1545-1550?	1570	45-47
5	Hızır Şah Çelebi oğlu Şah Mehmed Çelebi	1537	1570?	1606?	31

2 Sahih Dede'ye göre.

6	Şah Mehmed Çelebi oğlu Çelebi Küçük Mehmed	1584	1606	1635	30
7	Mehmed Veled Çelebi oğlu Küçük Mehmed Arif Çelebi III	1597	1635-1637	1642	3
8	Kehhalzade Ebu Bekir Dede	?	1637	?	?
9	İsmail oğlu derviş Mustafa Dede	?	1683	1703	?
10	Mustafa Dede oğlu Seyyah Ebu Bekir Dede	?	1703	?	?
11	Mehmed Mukim Dede	?	1703-1705	1718	?
12	Şekib Dede	?	1722'den önce	1723	?
13	Abbas Dede	?	1722	?	?
14	Cemâleddin Hasan Çelebi oğlu Şeyh Yahya Efendi	?	1739'dan önce	?	?
15	Şeyh Yahya Efendi oğlu Osman Çelebi	?	1739'dan önce	1764'ten sonra	?
16	Osman Çelebi oğlu Yahya Çelebi	?	1764-1767 arası	1767	?
17	Osman Çelebi oğlu Seyyid Alaadin Çelebi	?	1767?	?	?
18	Alaaddin Çelebi oğlu Ahmed Çelebi	?	1801'den sonra	1830	?
19	Alaadin Efendi oğlu Seyyid Şeyh Yahya Efendi	?	1830?	1837'den sonra	?
20	Ahmed Efendi oğlu Murad Efendi	1837	?	?	?
21	Ahmed Efendi oğlu Ali Efendi	?	1837	1842?	?
22	Hüseyin Çelebi oğlu Mehmed Raşid Çelebi	?	1842	1872?	?
23	Mehmed Raşid Çelebi oğlu Ahmed Kemâleddin Çelebi	?	1872?	1894	23
24	Kemâleddin Çelebi oğlu Cemâleddin Çelebi	1856-57	1894	1918	24
25	Celâleddin Çelebi oğlu Ahmed Raşid Çelebi	1878-79	1919	1934	7

Abâpûş-ı Velî'nin 1484/1485'te vefat etmesi üzerine yerine oğlu Divâne Mehmed Çelebi, Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin postnişini olmuştur (Tanrıkrur, 2001, 418).

Kuruluşu, gelişmesi ve nihayetine kadar toplumun her kesimi ile -özellikle yönetici kesim üzerinde- yakın ilişkiler kurarak faaliyetini sürdüren Mevlevîler, Afyonkarahisar'da da aynı şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu mânâda Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin tanınırlığı da Divânî Mehmed Çelebi'nin şeyhliği zamanında bu şehrin sınırlarının çok ötesine ulaşmıştır. XV. yüzyılda (Miladi 1440, 1448 ya da 1471 yıllarından birinde) doğduğu kabul edilen Divâne Mehmed Çelebi'nin babası Abâpûş-ı Velî'nin postnişin olduğu Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nde

dünyaya geldiği düşünülmektedir. Abâpûş-ı Velî (ö. 1484/1485), ölmeden bir yıl önce Mehmed Çelebi'yi kendi yerine postnişin makamına geçirmiştir. Divâne Mehmed Çelebi'nin şeceresi hakkında yapılan araştırmalara göre onun şeceresi Abâpûş-ı Velî, Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, Hızır Paşa ve Süleyman Şah şeklinde tespit edilmiştir. Kalendermeşrep bir kişiliğe sahip olan Mehmed Çelebi, Bektaşilik gibi diğer tarikatlarla da yakın ilişkiler kurarak şöhretini Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin çok ötesine taşımayı başarmıştır. Aynı zamanda Mevlevîliğin usûl ve erkânına da sıkı sıkıya bağlı kalan Mehmed Çelebi, Burdur, Eğirdir, Sandıklı, Denizli, Halep, Lazkiye, Kahire, Cezayir, Midilli ve Sakız gibi pek çok yerde mevlevîhânelerin açılmasında etkili olmuştur (Daşdemir, 2002, 181; Azamat, 1994, 435-437). Divâne Mehmed Çelebi'nin şeceresi Mevlana soyu dikkate alınarak "*Divâne Muhammed Çelebi bin Bali Çelebi bin Ahmed Paşa bin Muhammed Paşa bin Hızır bin Mutahhara Hatun binti Sultan Veled bin Mevlana Cemâleddîn Rumi*" olarak sıralanmıştır. Divâne Mehmed Çelebi'nin Destina Gevher, Ayşe Kameronşah ve Güneş isimli üç kızı ile Hızırşah, Abdüllatif, Mahmud ve Yahya isimli dört oğlu vardır. Sultan Divâne Mehmed Çelebi'nin vefat senesi tartışmalıdır. Oğlu Hızırşah Çelebi'nin beytindeki bilgilere göre onun Miladi 1529 (H. 936) yılında vefat ettiği düşünülmektedir. Ancak Şahidi İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrar'ında geçen bilgilere göre ise O, Miladi 1546-1547 yıllarında vefat etmiş olmalıdır. Divâne Mehmed Çelebi'nin sandukası babası, oğulları, kızları, bazı postnişin ve muhibbân ile beraber Mevlevî Camii'nin içerisinde yer almaktadır (Çıpan, 2002, 24, 31-32).

Şekil 1. Divani Mehmed Çelebi ve Onun Aile Efradı ile Bazı Postnişin ve Muhibbânın Mevlevîhâne'deki Sandukaları, **Fotoğraf:** Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

8 Temmuz 1748 (12 Recep 1161) tarihli bir şer'iyeye sicilindeki berat suretine göre, şeyhlik görevi es-Seyyid Halil Efendi'den alınarak Hidayetzâde eş-Şeyh Mustafa Efendi'nin erşed oğluna tevcih edilmiştir. Bu belge, yalnızca şeyhlik görevindeki değişimi değil, aynı zamanda M. 1704/1705 (Hicrî 1116) yılına kadar Karahisar-ı Sâhib Mevlevîhânesi'nde mütevellilik yapmış kişilerden bahsetmesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Belgede şeyhlerin aynı zamanda mütevellilik görevini de yürüttükleri açıkça ifade edilmektedir. İlgili arşiv kaydına göre söz konusu mütevelliler şu şekilde sıralanmıştır: 1705 yılında şeyh olan II. Bostan Çelebi, onun ardından sırasıyla eş-Şeyh Sadreddin Efendi, es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi, es-Seyyid eş-Şeyh Osman Efendi, Kerime Hanım, Şerife Havva Hanım ve son olarak es-Seyyid Halil Efendi tevliyet görevini üstlenmiştir. Ancak Hidayetzâde eş-Şeyh

Mustafa Efendi'nin itirazı üzerine, Halil Efendi görevden alınmış ve tevliyet görevi Mustafa Efendi'ye verilmiştir (AŞS, Nu: 545, 32/136; Akpınar, 2015, 218–220).

Tarihi belirtilmeyen bir arzuhal kaydında ise, Hidayetzâde eş-Şeyh Mustafa Efendi'nin vefatının ardından boşalan tevliyet görevine, Mevlânâ soyundan gelen ekber, erşed ve aslah kişi olarak nitelendirilen eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi'nin atandığı bildirilmektedir. Ancak söz konusu arzuhalde Osman Efendi'nin yaşlı ve hasta olması sebebiyle, tevliyet görevi Zeliha Hatun tarafından “yalan ve yanlış beyanlarla” ele geçirildiği kaydedilmiştir. Bu nedenle, tevliyetin Zeliha Hatun'dan alınarak yeniden eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi'ye iadesi talep edilmiştir. Belgenin sonunda, Mevlevîhâne fukaraları olarak tanımlanan 36 kişinin isimlerine yer verilmiştir (BOA, AE.SMHD.I., 25/1520-1).

II. Bostan Çelebi (Başlangıç 1705)	eş-Şeyh Sadreddin Efendi	es- Seyyid Mehmed Arif Efendi	Kerime Hanım	es-Seyyid eş-Şeyh Osman Efendi	Kerime Hanım (2. Kez)	Şerife Havva Hanım	Hidayetzâde eş-Şeyh Mustafa Efendi (Başlangıç 1748)	eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi	Zeliha Hanım	eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi
--	--------------------------------	---	-----------------	---	-----------------------------	--------------------------	--	---	-----------------	---

Tablo 2. 1705 yılından eş-Şeyh es-Seyyid Osman Efendi'ye Kadar Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nde Görev Yapan Mütevelliler

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi şeyhleri, görevleri gereği tasavvufî usûl, adab ve erkânı yürütmenin yanı sıra Mevlevîhâne'nin vakıf gelirlerini yönetmek ve vakıf mallarına sahip çıkmakla yükümlüydüler. Dolayısıyla söz konusu vakıf mallarına ve gelirlerine hariçten kimselerin müdahale etmelerini engellemek için de çaba sarf ettikleri kayıtlara yansımıştır. Tüm bu sorumluluklara ek olarak Afyonkarahisar'da meydana gelen yangınlarda zarar gören Mevlevîhâne'nin yeniden ihya ve inşası için de üst düzey çaba göstermişlerdir. Bu bağlamda bazı vakıf köylerine hariçten kimselerin müdahalelerinin önlenmesi için 23 Mayıs 1847 (7 Cemaziyelahir 1263) tarihli sicil kaydında Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin postnişini Mehmed Reşid Efendi'nin çaba gösterdiği görülmektedir (AŞS, Nu: 568/157; Şahin, 1998, 268-269).

26 Haziran 1882 (7 Şaban 1299) tarihli belgeye göre Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi, büyük bir yangına maruz kalmıştır. Bu yangın neticesinde harap olan yerlerin yenilenmesi ya da yeniden yapılması için Postnişin Efendi (yukarıdaki liste doğru kabul edilirse Şeyh Ahmed Kemâleddin Efendi) tarafından bir istidâ kaleme alınmıştır. Belgede kesin bir tarih verilmemekle beraber söz konusu yangının 1875 senesinin sonlarında olduğu tahmin edilmektedir. Yangından hemen sonra ağnam resminden 25000 kurşun hasar gören yerlerin yeniden inşa ve ihya edilmesi için tahsis edildiği ifade edilmiştir. Ancak Türbe-i Şerifin kubbesinin kurşunları yapılamadığından ek olarak 12000 kıyye kurşun ile mahfel-i hümayun ve meydan-ı hücerâtın ihtiyacı için 30000 kurş kadar daha akçenin ihsan olunması talep edilmiştir (BOA, Y..MTV., 9/55).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin 1894-1918 yılları arasında şeyhlik yapan Ali Celaledin Çelebi döneminde de büyük bir yangın çıkmış ve Mevlevîhâne büyük hasar almıştır. Şeyh Ali Cemâleddin Çelebi, hem İstanbul'daki Mevlevîhâne şeyhleri ile hem de kendi döneminde önde gelen diğer Mevlevî şeyhleriyle yakın ilişkiler tesis ederek Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin önemli bir merkez olarak faaliyet göstermesine katkıda bulunmuştur. O, aynı zamanda 1902 yılında meydana gelen büyük Afyonkarahisar yangınında harap olan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin

yeniden inşa edilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. Yine bu dönemde meydana gelen Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında devlete bazı raporlar yazmıştır. Bunların yanı sıra Afyonkarahisar Mevlevihânesi Vakıflarına devlet tarafından müdahale edilmemesi için bir takım mücadeleler vermiştir. Bu mücadeleler sonucunda Afyonkarahisar Mevlevihâne Vakıflarını müstesna vakıf statüsüne sokarak devlet tarafından Emval-i Gayr-i Menkulenin Tasarrufu ile ilgili 1913 yılına çıkarılan kanun ile dergâhın vakıflarına müdahale edilmesinin önüne geçmeyi başarmıştır. Ali Cemâleddin Çelebi'nin 2 Ağustos 1918 tarihinde vefat etmesiyle yerine oğlu Ahmed Raşid Çelebi şeyh olarak atanmıştır. Ahmed Raşid Çelebi, 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin şeyhliğini yürütmüştür (Güler - Solmaz, 2017, 50-51, 123-125).

2.4. Mütevelliler

Mütevelliler, vakfın gelirlerini vakfiye şartlarına göre toplama, bu toplanan vakıf akarât gelirlerini yine vakfiyeye uygun bir şekilde harcama ve kalan mal varlığını korumak gibi idarî ve malî görevlerle yükümlüken mânevî olarak herhangi bir sorumluluk sahibi değildir (Alkan, 2014, 95-96). Mütevellilerin ataması ise ya vakfın kurucusu tarafından vakfiyede belirtilen şartlara göre ya da vakfiyedeki şartların dışında bir durum ortaya çıkarsa devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Müteveli, hukukî statüsü bakımından mahkemelerde vakfın tüzel kişiliğini temsil eden en önemli yetkilidir. Bu yönüyle mütevelliler, vakıf konusunda olumlu ya da olumsuz ortaya çıkan herhangi bir konuda resmi olarak devlet tarafından muhatap alınmaktadırlar.

Afyonkarahisar Mevlevihânesi'ne ait vakıfların mütevellilik görevlerinin yalnızca erkekler tarafından değil, zaman zaman kadınlar tarafından da yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yukarıda da kısmen değinildiği üzere, es-Seyyid eş-Şeyh Osman Efendi'nin eşi Kerime Hatun'un tevliyet görevini üstlenerek bir süre bu vazifeyi ifa ettiği görülmektedir. Ancak bu durum, bir süre sonra şikâyet konusu hâline gelmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre, birkaç yıldır tevliyet görevini yürüten Kerime Hatun'un yetkileri hakkında şikâyetle bulunulmuş ve söz konusu görevin yeniden es-Seyyid eş-Şeyh Osman Efendi'ye iadesi talep edilmiştir. Netice itibarıyla, tevliyet görevi Kerime Hatun'dan alınarak tekrar Osman Efendi'nin uhdesine verilmiştir (BOA, C.EV., 160/7971-1).

22 Temmuz 1741 (8 Cemazıyelevvel 1154) tarihli sicil kaydında ise, Karahisar-ı Sâhib Mevlevihânesi'ne ait vakıf köylerinden Kışlacık Karyesi'nin adı geçmektedir. Bu kayıttan, söz konusu karyenin tevliyetinin Abdullah Halife bin Süleyman'a tevdi edildiği anlaşılmaktadır (AŞS, Nu: 542, 6/15; Porgalı, 2019, 96).

Karahisar-ı Sâhib Mevlevihânesi'nin evkâfına ait mütevellilik görevi, zaman içerisinde çeşitli tartışmalara konu olmaya devam etmiştir. Bu çerçevede, 1 Ocak 1797 (2 Recep 1211) tarihli sicil kaydında Divanî Mehmed Efendi Vakfı'nın mütevellisi Seyyid Hacı Ahmed'in hankâhın tamir ve bakımı hususunda ihmalkâr davrandığı ve ta'âmiyye-i fukarâ konusunda da gereken özeni göstermediği ifade edilmiştir. Bu durumun Mevlevihâne'nin harap bir hâle gelmesine yol açabileceği endişesiyle Seyyid Hacı Ahmed hakkında şikâyetle bulunulmuş ve görevden alınarak yerine Alâeddin Çelebi ibn es-Seyyid Osman Çelebi'nin atanması talep edilmiştir (AŞS, Nu: 557, 104/115; Soysal, 2005, 231-232).

Bu talebe paralel olarak, 14 Ocak 1797 (15 Recep 1211) tarihli başka bir sicil kaydında, söz konusu vakfın tevliyetinin Seyyid Hacı Ahmed'den alınarak es-Seyyid Alâeddin Çelebi ibn es-Seyyid Osman Çelebi'ye tevcih edildiği ve bu doğrultuda

ferman çıkarıldığı görülmektedir (AŞS, Nu: 557, 104–105/116; Soysal, 2005, 232–233). Ancak kısa bir süre sonra, 2 Kasım 1797 (10 Cemaziyelevvel 1212) tarihinde, Karahisar-ı Sâhib Nâibi Mevlânâ Hafizzâde Mehmed Sâdık, bir arz kaleme alarak Alâeddîn Çelebi'nin görevden azledilmesini ve vakıf tevliyyetinin yeniden es-Seyyid el-Hac Ahmed'e verilmesini talep etmiştir. Arzda, Hacı Ahmed'in önceki dönemde iddia edildiği gibi hankâhın tamiri veya fukaraya yiyecek temininde kusurlu davranmadığı; aksine hankâh mensuplarının kendisinden memnun olduğu ifade edilmiştir. Bu gerekçeler doğrultusunda, tevliyyet görevi yeniden es-Seyyid el-Hac Ahmed'e iade edilmiştir (AŞS, Nu: 557, 147/167; Soysal, 2005, 295–296).

Bununla birlikte, söz konusu tevliyyet meselesi burada son bulmamıştır. 17 Eylül 1798 (6 Rebîü'l-âhir 1213) tarihli bir belgede, Konya Mevlânâ Âsîtanesi postnişini eş-Şeyh es-Seyyid el-Hac Mehmed Çelebi, bir arz sunarak es-Seyyid el-Hac Ahmed'in görevden alınmasını ve tevliyyetin yeniden es-Seyyid Alâeddîn Çelebi ibn es-Seyyid Osman Çelebi'ye verilmesini talep etmiştir. Bu gelişmelerin ardından, nihai olarak eş-Şeyh es-Seyyid el-Hac Mehmed Çelebi, Divanî Mehmed Efendi Vakfı'nın mütevellisi olarak tayin edilmiştir (AŞS, Nu: 557, 172/201; Soysal, 2005, 337–338).

2.5. Diğer Görevliler

Tüm Mevlevîhânelerde olduğu gibi Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde de, şeyh ve mütevellilerin yanı sıra dergâhın düzenli işleyişini sağlayan çeşitli görevliler bulunmaktaydı. Dergâhta görev alacak kişiler, genellikle şeyh tarafından makbul görülen kimseler arasından seçilmekteydi. Bu kişilerin tayinleri, şeyhin merkeze gönderdiği bir arzuhal aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve bu suretle resmîyet kazanmaktaydı.

Bu duruma örnek teşkil eden bir belge, Mehmed Ârif Efendi'nin şeyhliği dönemine aittir. 8 Mart 1722 tarihli sicil kaydına göre, postnişin Mehmed Ârif Efendi'nin aracılığıyla Karahisar-ı Sâhib Mevlevîhânesi'nin meşihat ve mevlevîhânlık görevlerinin Abbas Dede'ye tevcih edildiği anlaşılmaktadır (AŞS, Nu: 353/8; Yıldırım, 2013, 98).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde görev yapanlara dair oldukça ayrıntılı bir belgeye Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'nde rastlanmaktadır (KMMA, Zarf 40). Mevlevîhânenin son dönemine ait olan bu belgede, dergâhta görev yapan kişilerin isimleri ile yürüttükleri hizmetler karşılığında aldıkları ücretler ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir.

Belgede yer alan bilgilere göre, Sertabbah Şeyh Efendizâde Hayrullah Çelebi 400 kuruş, Serneyzen Feyzi Dede Efendi 250 kuruş, Neyzen ve Müşir Derviş Nuri 200 kuruş almaktaydı. Müezzîn Müftüzâde Kemal Efendi 120 kuruş, İkinci İmam Mumcuşâde Ahmed Efendi 100 kuruş, Birinci İmam Gümüşzâde Beyefendi ise 80 kuruş ücret almıştır. Diğer görevliler arasında yer alan Kazancı Derviş Yeğen Abdullah, Meydancı Derviş Süleyman, Bevvâb Derviş Reşid ve Hacı Abdullah, Ayinhan Derviş Mehmed ile Ayinhan Siyahî Derviş Mehmed'in her birine 70'er kuruş; Ayinhan Derviş Fehmi, Duagû Müftü Hüseyin Efendi, Mesnevîhan Hasan Efendi ve Neyzen Derviş Ahmed'e 60'ar kuruş ödenmiştir. Ayrıca, dervişâna tedrisat vazifesi veren Derviş Reşid'e 20 kuruşluk bir tahsis yapılmıştır.

Bunların dışında, hücrenişinlerde kalan yedi dervişin her birine 60 kuruş olmak üzere toplam 420 kuruşluk bir ödeme yapılmıştır. Diğer görevlilerden Arabacı Mehmed 900 kuruş, Dergâh Aşçısı, Vekil-i Harç ve Müşir 300'er kuruş, Merhum Ali Celâleddin Çelebi'nin ailesi ve çocukları 260'ar kuruş, Dergâh Kilercisi ve yardımcısı

200'er kuruş, Dergâh Aşçı Kilercisi ve Dergâh Ekmekçisi 100'er kuruş almıştır. Ayrıca, İhvân Berberi 70 kuruş, İkinci ve Üçüncü Arabacılar ile Dergâh Kâtibi 60'ar kuruş, Dergâh Bulaşıkçısı 50 kuruş, Zahir Ambarcısı ise 40 kuruş ile ücretlendirilmiştir (KMMA, Zarf 40/1d; Güler – Solmaz, 2017, 56, 58).

2.6. Mevlevîhânenin Unsurları

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, geniş bir avlu etrafında konumlandırılmış olup; semâhâne, türbe, cami, çilehâne, derviş hücreleri, selamlık, harem dairesi, mutfak, kiler, meşkhâne ve kütüphâne gibi temel mekânsal birimlerden meydana gelmektedir. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ni oluşturan unsurların dinî ve gündelik işlevlerini ayrı ayrı kısaca şu şekilde ele almak mümkündür:

Semâhâne, Mevlevî dervişlerinin semâ icra ettikleri bir mekân olup, kible yönünde yer alan mihrabı sayesinde aynı zamanda namaz kılınmasına elverişli bir mescit işlevi görmektedir.

Türbe ise, kimi zaman semâhâneye bitişik biçimde, kimi zaman da külliye avlusu içerisinde inşa edilen; mevlevîhânenin kurucusunun veya postnişin şeyhlerin kabirlerinin bulunduğu bölümdür.

Cami ile semâhâne ortak bir alana sahiptir. Cami, halk arasında Mevlevî Cami ya da Türbe Cami olarak anılmaktadır.

Çilehâne, külliye geneliyle loş ve mütevazı bir kısmında yer alan, dervişlerin riyazet ve çile sürecini geçirdikleri, inzivaya çekilerek ibadet ettikleri bir mekândır.

Derviş hücreleri, bir ya da birkaç dervişin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri, içerisinde ocak ve dolap bulunan küçük odalardan oluşmaktadır. Bu hücreler aynı zamanda birer eğitim alanı olarak işlev görmektedir, dervişlerin manevî ve ilmî yönden yetişmelerine ortam sağlamaktadır.

Selamlık dairesi, şeyhin mevlevîhâne içerisindeki ikamet ettiği ve misafirlerini kabul ettiği bölümdür. Bu mekânda bir yemek sofrası ile hizmetkârlar ve müritler için ayrılmış bir kahve ocağı da bulunmaktadır.

Harem veya diğer adıyla Çelebi Dairesi ise şeyh ve ailesinin özel yaşam alanıdır. Külliye planında, harem dairesinin bağımsız bir giriş kapısına sahip olması da sıklıkla görülen bir uygulamadır.

Matbâh-ı Şerif, yani mutfak, mevlevîhânelerin en önemli yapısal unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Mevlevî geleneğinde bu mekân yalnızca yemeklerin hazırlandığı bir alan değil, aynı zamanda dervişlerin manevî anlamda “piştiği” bir eğitim ve olgunlaşma yeridir. Her mevlevîhâne bağımsız biçimde inşa edilen mutfak ve kilerlerde, aşçılar ile kilercilerin konaklayabilmeleri için küçük hücreler de bulunmaktadır.

Meşkhâne, kimi zaman matbâhın bir bölümünde yer alan ve Mevlevîliğe intisap eden adayların dönme talimlerini gerçekleştirdikleri bir mekândır. Döşemesi, semâ eğitimine uygun olarak çivilerle sağlamlaştırılmış ahşap taban üzerine inşa edilirdi. Bunların yanı sıra, bazı mevlevîhânelerde kütüphane, hamam, fırın, muvakkithâne, cem (sohbet) odası, su kuyusu, sarnıç ve şadırvan gibi ek yapılar da bulunmaktadır. Bu birimler, külliye işleyişine katkı sağlayan tamamlayıcı unsurlar olarak önemli işlevler üstlenmektedir. Mevlevîhânelerde yer alan her bir yapısal birimin kendine özgü bir görevlisi bulunmaktadır. Özellikle Konya Mevlânâ Âsitânesi gibi büyük dergâhlarda, bu görevleri yürüten kalabalık bir personel mevcuttu. Söz konusu görevliler, âsitânenin gündelik işleyişini sürdüren ve toplumsal hayatın manevî

düzenini temsil eden temel aktörlerdir (Alkan-Yurtoğlu, 2017, 111-112).

XIII. yüzyılda küçük ahşap bir mevlevîhâne iken zaman içerisinde gelişerek geniş bir alana yayılan Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi, türbe, matbâh-ı şerif, gasilhâne, semâhâne, cami (son cemaat yeri, bacılar mahfili), derviş hücreleri, meydân-ı şerif, selamlık dairesi, şadırvan, harem daireleri ve mezarlık gibi unsurlardan oluşmaktadır. Mevlevîhâne bugünkü durumuna 1908 yılında II. Abdülhamid döneminde yapılan inşaa faaliyetleriyle ulaşmıştır (Özönder, 1992, 98-99). Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin bu unsurlarından bazıları (mezarlık, selamlık ve harem daireleri gibi) günümüze kadar ulaşamamıştır. Mevlevîhâne, eğimli bir arazi üzerine kuzeybatı ve güneyden sokaklarla, doğudan evlerle çevrilidir. Cami, alanın güneybatı köşesinde, cami minaresi ise caminin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Mevlevîhâne'de kuzey ve güneyden avluya açılan iki demir kapı bulunmaktadır. Kuzeydeki kapıdan basamaklarla önce avluya daha sonra ikinci bir basamak dizisi ile camiye girilmektedir. Caminin solunda bahçe ve avlu ortasında şadırvan bulunmaktadır (İlgar, 1992, 43).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, tarihî süreç boyunca çeşitli unsurların eklenmesiyle genişlemeye devam etmiş, yıpranan ya da hasar gören mevcut unsurları yenilenmiş, yangın ya da başka sebeplerle yok olan bölümleri de yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu eklemeler 1277 yılından itibaren Sultan veled ile başlamış, 1316 yılında Ulu Ârif Çelebi döneminde devam etmiştir. Özellikle yangın felaketi ve diğer sebeplerle birçok kez zarar gören mevlevîhânenin çeşitli unsurları 1560, 1683, 1710, 1844, 1876, 1902, 1905 yıllarında tamir veya ihya edilmiştir (Ösen, 2013, 254-258; Özönder, 1992, 103-104).

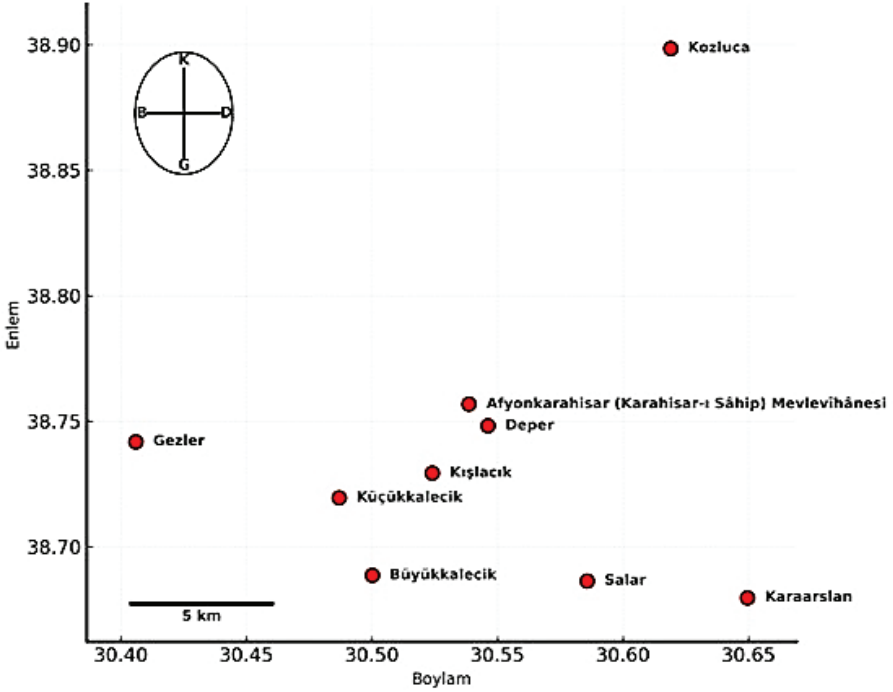
3.Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sâhip) Mevlevîhânesi'nin Vakıf Köylerinin Şehir İçerisindeki Dağılımı ve Vakıf Gelirleri

Vakıflar, yalnızca hayır kurumları değil, ekonomik sistemin omurgasını oluşturan yapılardır. Gelirlerinin büyüklüğü, merkezi ve yerel düzeydeki etkileri, toplumsal refahı koruma misyonu ve şehirleşmeye katkıları, İslam medeniyetini “vakıf medeniyeti” haline getirmiştir. Vakıf kurumları, klasik çağın ekonomik istikrarını sürdürmüş, yerel hizmetleri finanse etmiş ve toplumsal dayanışmayı kurumsallaştırmıştır. Dolayısıyla ekonomik düzende vakıflar, hem iktisadî hem de ahlâkî bir sistemin temel unsuru olarak, “ideal toplum” düşüncesinin pratik karşılığını oluşturmuştur (Alkan, 2024, 2-12).

Daha önce de belirtildiği üzere Karahisar-ı Sâhip'te Sultan Veled zamanında atılan Mevlevîliğin temelleri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin torunu Ârif Çelebi zamanında daha da derinleşmiştir. Vakıflar yoluyla ilk inşa ve gelir faaliyetlerinin de bu dönemde yürütüldüğü görülmektedir. Bu bağlamda 1316 yılında Sâhiboğlu Ahmed Bey'in ihsan ettiği bir arsa üzerine ahşap bir dergâh yapılmıştır. İnas Çelebi Germiyanolu Yâkub Bey, bu dergâhtakilerin ihtiyaçları için Büyükkalecik, Ortakalecik ve Küçükalecik köylerine ek olarak Kışlacık, Kozluca, Deper (Ataköy), Çukurköy gibi birçok yeri Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'ne vakfetmiştir (Tanrıkorur, 2001, 418-421).

Söz konusu vakfiyenin aslına ulaşılammakla beraber vakfiye sureti günümüze kadar ulaşmıştır. Vakfiye, Arapça kaleme alınmış olup bez üzerine yazılmıştır. Bu vakfiye suretinde Kozluca Kal'acık, Kalacık-ı Vâsıt, Sivrice Kal'acık, Kara Arslan ve Çoki gibi beş yerin vakfedildiği anlaşılmaktadır (BOA, TK.GM.d, Belge Nu: 2139). 1412 yılında I. Yakup Çelebi'nin Subaşı Eynebey oğlu Hisar Bey, Sülün, Karsak ve Gezler köylerinin gelirlerini Mevlevî dergâhının giderlerini karşılamak için dergâha akar olarak bağlamıştır (İlgar, 1992, 46-47). Germiyanlı Alişiroğlu I. Yakup Han'ın oğlu Emir Musa Bey 1364 yılında faaliyetlerine devam eden Mevlevîhâne'deki

dervişlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Eğirdir Kazası'nda bulunan Peynir Pazarı, Bedesten, Kemerkapı, Kale Duvarı ve Su sınırı içinde kalan birçok emlakı satın alarak Mevlevî Dergâhı'na vakfetmiştir (İlgar, 1992, 58-59). 1422 yılına ait bir vakfiye kaydında da II. Yakup Bey'in Atanos, Ağaçayı, Gezler (Uzluk, 1969, 88) ve Sarıcaova köylerinin Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhâne'sine vakfedildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi Vakfına Ait Tespit Edilebilen Köylerin Harita Üzerinde Yerleşimi

Yukarıdaki haritada da görüldüğü üzere Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin vakıf köyleri genel itibariyle şehrin güneyinde yoğunlaşmıştır. Şehrin doğu ve kuzey yönünde sadece birer vakıf karyesi görülmektedir.

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için erkeklerin yanı sıra kadınların da vakıf kurdukları görülmektedir. Mesela Ali kızı İsmihan Hanım, 1675 yılında Süğlün Karyesi'ndeki üç dönümü bostan vasfında olan tahmini altı dönümlük bahçesini Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ne vakfetmiştir. Buradan elde edilecek gelirin bir kısmının Nebe Suresi okuyarak kendisinin ve ailesinin ruhuna hediye etmesi karşılığında dergâhın mesnevihanına verilmesini, gelirin diğer kısmının da dergâhın aydınlatılması için harcanmasını şart kılmıştır. Aynı şekilde 1696 yılında Mahmud oğlu Müfti Paşa da Süğlün Karyesi'nde bulunan bir yonca bahçesini Veled Çelebi oğlu Şeyh Arif Çelebi evladının ihtiyaçları için vakfetmiştir (Güler - Solmaz, 2017, 102-103).

20 Mart 1692 (2 Recep 1103) tarihli bir arşiv belgesine göre Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'ndeki fukaraların taamiyeleri için Memâlik-i Mahruse'ye ait kefare cizyesinden her sene 120 kuruş tahsis edilmiştir. 1691/1692 (H. 1103) senesi taamiye bahasının 1690/1691 (H. 1102) senesi cizye gelirlerinden ödendiği görülmektedir (BOA, AE.SAMD.II., 5/471-1). Aynı şekilde 1693/1694 (H. 1105) ve 1694/1695 (H. 1106) yıllarında da söz konusu meblağ Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi mütevellisine

teslim edilmiştir. 1693/1694 (H. 1105) yılına ait kayda göre Divanî Mehmed Efendi Vakfı'nın mütevellisinin İbrahim Ağa olduğu ortaya çıkmaktadır (BOA, AE.SAMD. II., 5/471-2). Söz konusu 120 kuruşluk taamiye gelirinin 7 Kasım 1830 (21 Cemaziyevvel 1246) tarihine kadar kaydını takip etmek mümkün görünmektedir (BOA, C.EV.d., 363/18444).

Su anlaşmazlığı dolayısıyla 18-27 Mayıs 1721 (21-30 Recep 1133) tarihi ile kaydedilen bir sicil kaydına göre Germiyanoglu Yakup Çelebi'nin Şehrâbad Nahiyesi'ne tâbi Orta Kalecik Karyesi'nin yanında Salar Karyesi'ni de Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'ne vakfettiği anlaşılmaktadır (AŞS, Nu: 353/91; Yıldırım, 2013, 198-200).

22 Temmuz 1741 (8 Cemaziyevvel 1154) tarihli sicil kaydında ise Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin vakıf köylerinden olan Kışlacık Karyesi'nin adı geçmektedir. (AŞS, Nu: 542, 6/15; Porgalı, 2019, 96).

8 Mart 1748 (25 Rebiülevvel 1161) tarihinde de Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin evkâfı üzerinde bazı müdahaleler ve anlaşmazlıklar yüzünden bir takım kayıtlar tutulmuştur. Hidayetzâde eş-Şeyh Mustafa tarafından kaleme alınan arzuhalde XIV. yüzyılın sonlarına ait olan vakfiyede isimleri geçen Kozluca Kalecik, Kalecik-i Vâsıt (Orta Kalecik), Sivrice Kalecik, Kara Arslan ve Çoki karyelerinin isimleri geçmektedir. Bu belgeye göre Şehrâbad Nahiyesi'nde 55 nefer reaya, hinta, şair, bad-ı heva, cürm-i cinayet ve resm-i arûsiye ile beraber 5695 akçe gelir, Kozluca Kalecik'te 45 nefer reaya ve bir zemin, bir çiftlik ile beraber hinta, şair, bad-ı heva, cürm ü cinayet ve resm-i arûsiye ile beraber 5688 akçe gelir, Karye-i Kara Arslan'da 9 nefer reaya ve hinta, şair, bad-ı heva ve resm-i arûsiye ile beraber 5088 akçe gelir, Kalecik-i Vâsıt (Orta Kalecik)'ta 16 nefer reaya ve hinta, şair, bad-ı heva, cürm ü cinayet ve resm-i arûsiye ile beraber 2337 akçe gelir, Karye-i Çoki'de 12 nefer reaya ve sair bad-ı heva ve resm-i arûsiye ile beraber 289 akçe gelir yazılmıştır (AŞS, Nu: 545, 26/3; Akpınar, 2015, 182-183).

2 Mart 1749 (27 Rebiülevvel 1162) tarihli sicil kaydında geçen ferman hükmüne göre Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin vakıf köyleri olan Kara Arslan, Kalecik-i Kebir (Büyük Kalecik) ve Kalecik-i Sagir (Küçük Kalecik) isimleri geçmektedir. Bu kayda göre Kara Arslan Karyesi, 1 avâriz hanesi ile kayıtlıdır. Kalecik-i Kebir Karyesi'nin 4 avâriz hanesi ve Kalecik-i Sagir Karyesi'nin de yarım avâriz hanesinin 1649/1650 (H. 1059) yılında ref edildiği ve 1718/1719 (H. 1131) senesinde de bu evkâf köylerindeki ahalinin herhangi bir tekâlif-i şukka olmaksızın rencide edilmemesi emredilmiştir. Buna rağmen zikredilen kaza ayanları zahire bahası, menzil, vilayet masrafı gibi bahanelerle her sene altışar, yedişer yüz kuruşu haksız olarak tahsil ettiğinden eş-Şeyh el-Hac Mustafa Efendi'nin itirazına sebep olmuştur. Söz konusu bu itiraz devlet tarafından karşılık bularak Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin evkâf köylerine herhangi bir müdahalede bulunmaması yönünde karar verilmiştir (AŞS, Nu: 545, 55/207; Akpınar, 2015, 312-313). Bu karara rağmen Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin evkâf köylerinin gelirlerine müdahalelerin devam ettiği anlaşılmaktadır. 15 Haziran 1750 (10 Recep 1163) tarihli arşiv kaydında Orta Kalecik ve diğer köylerin Mevlevîhâne Vakfı'na ait gelirlerine müdahale edilmemesi hususunda Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin mütevellisi olan Hacı Mustafa Efendi'nin arzuhalı üzerine bir emir kaleme alınmıştır (BOA, AE.SMHD.I., 25/1520-1).

Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin postnişini ve imamı es-Seyyid eş-Şeyh Yahya Efendi'nin şeyhlik döneminde 28 Ocak / 6 Şubat 1837 (Evâsıt-ı Şevval 1252) tarihinde

tutulan bir belgeye göre Mevlevîhâne'nin akarâtı arasında Nemek? Pazarı'nda 6 bâb dükkânın kiralari da vardır. Bu gelire ek olarak Şehrabâd Nahiyesi'ne tâbi Kozluca Kal'acık'ın mahsulât ve rûsumatından tahsis edilen gelirlerden de bahsedilmektedir (BOA, C.EV., 136/6799).

Mehmed Reşid Efendi'nin postnişinliği dönemine ait 23 Mayıs 1847 (7 Cemâziyelahir 1263) tarihli bir sicil kaydında, Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ne vakfedilmiş mülklerin korunmasına yönelik önemli bir müracaat yer almaktadır. Bu belgede, Kazulu ve Yakacık köylerinin, vakfa ait olan çayır ve su kaynaklarının izinsiz kullanılmasının engellenmesi amacıyla gerekli tedbirlerin alınması talep edilmiştir. Bu doğrultuda, Karahisar-ı Sâhip Muhassılı Abdülatif Efendi'nin kâtibi Hüseyin Efendi ve konunun ehli diğer bazı görevlilerden oluşan bir heyet, ilgili vakıf köylerinde keşif ve tespit çalışmalarında bulunmuştur. Yapılan bu çalışmalar neticesinde, vakf-ı müstegallât statüsündeki Kozluca Kalecik Karyesi'nin sınırları, erken dönem vakfiyelerine de uygun biçimde detaylı şekilde belirlenmiştir. Söz konusu sınırlar; *"Meşecik Pınarı, Tatlar Korusu, Beş Parmak Kaya, Darıca Beleni, Sivrice Kal'acık, Kal'acık-ı Vâsıt, Kara Göl, Eşek Pınarı, Çoban Yatağı, Oyuklu Belen, Uc? Yolu, Firuz Deresi, Meyilli Belen, Kızılyar?, Eğrek? Kaya, Tekne Çukuru, Kuyulu? Yaylak, ---, Deve Kaya, Kilim? Şirin, Orta Seke, Kış Yurt, Kuzucaöz, Beslut Yakası, Kızılca Köyü ve el-Hadikatü'l-Ma'rûfe Yakucu Bahçesi"* şeklinde tarif edilmiştir (AŞS, Nu: 568/157; Şahin, 1998, s. 268-269).

7 Mart 1848 (1 Rebiülahir 1264) tarihli bir diğer şer'iyye sicili kaydında ise, Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'ne bağlı evkâf köylerinden Kışlacık Karyesi'ne ilişkin bir uyuşmazlık konu edilmiştir. Bu belgede, söz konusu köyde bulunan zâviyeye ait mülhak vakıflardan, dışarıdan bazı şahısların izinsiz olarak hisse talep ettikleri belirtilmiş ve bu haksız taleplerin önlenmesine yönelik bir kayıt tutulmuştur (AŞS, Nu: 568/190; Şahin, 1998, s. 299-300). Benzer şekilde, 5 Şubat 1850 (22 Rebiülevvel 1266) tarihli bir başka sicil kaydı, Teber Köyü halkının Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'ne ait olan vakf-ı müstegallât statüsündeki meraları haksız yere kullanmak istemeleri üzerine düzenlenmiştir. Şeyh Mehmed Reşid Efendi'nin ilgili arzuhalinde, Mevlevîhâne'nin evkâfı arasında yer alan Teber Karyesi civarındaki Tatlar Korusu, Kalecik-i Kebir ve Kalecik-i Sağır gibi alanların, köylüler tarafından izinsiz şekilde işgal edildiği ve özellikle Tatlar Korusu'ndaki meranın bazı şahıslarca bölünerek tarla haline getirildiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, bahsi geçen taşınmazların Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'ne ait olduğu teyit edilerek, üçüncü şahıslar tarafından kullanılmasının yasaklanmasına hükmedilmiştir (AŞS, Nu: 576/9; Şahin, 2001, s. 107-108).

1861 senesinde Karahisar-ı Sâhip'e uğrayarak buradaki mevlevîhâne hakkında bilgi veren Henry John Van-Lennep, Mevlevî Şeyhi (Kemâleddîn Çelebi oğlu Cemâleddîn Çelebi)'nin yıllık gelirinin 4000 lira olduğunu belirtmiştir. Ayrıca devletin tarikatın mallarına gelir miktarını ödemek sözüyle el koyduğundan, ancak devletin mevlevîlere gelirin sadece yarısını ödediğinden bahsetmektedir (Van-Lennep, 1870, 235). Van-Lennep'e göre şeyhin yaşadığı yer saray gibi etkileyicidir. Buna karşılık şehir valisinin ise daha mütevazı bir konutta ikamet ettiğini belirterek Mevlevîlerin sahip olduğu statü ve güce dikkat çekmektedir. Van-Lennep'in bu gözlemi, Osmanlı toplumunda dinî tarikatların gücüne ve hükümetle olan ilişkilerine yönelik kendi çıkarımlarını yansıtmaları açısından önemlidir (Çınar, 2024, 57).

3 Şubat 1887 (9 Cemâziyelevvel 1304) tarihli bir sicil kaydında, Karahisar-ı Sâhib Mevlevîhânesi'nin evkâf köylerinden biri olan Kışlacık Karyesi'nin adı geçmektedir. Söz konusu kayıt, evlâd-ı vakıf mensuplarının bu bölgede yer alan Ayvalı Deresi

üzerindeki Serdar Değirmeni'nden alacakları zâviyedarlık hisselerini tahsil etmek istemeleri üzerine düzenlenmiştir (AŞS, Nu: 615, 149/271; Siligül, 2007, 303–304).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin 1919 (H. 1335) senesine ait vakıf gelirleri şu şekildedir: Büyük Kalecik Karyesi'nden 18700 kuruş, Küçük Kalecik Karyesi'nden 7225 kuruş, Karaarslan Karyesi'nden 59300 kuruş, Şehrönü'nden 22300 kuruş, Duyun-u Umumiye'den 42291 kuruş, Evkâf Dairesi'nden 34600 kuruş, Sülün Karyesi'nde kiraya verilen bir bahçeden üç yıl için 60000 kuruş, müfredatı gösterilen diğer gelirler 284828 kuruş, ferağ akçesinden 4200 kuruş, H. 1334/M.1918'den kalan 489735 kuruş olmak üzere toplam 1023179 kuruşluk bir gelir kaydedilmiştir (KMMA, Zarf 40/1a; Güler - Solmaz, 2017, 53).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin söz konusu gelirlerine mukabil 1918/1919 (H. 1334/ 1335) senelerine ait gider kalemleri de şu şekildedir: Çelebilere 7000 kuruş, dergâhtaki ihvana ve hizmetlilerin yiyeceklerine 55840 kuruş, zahire ambarı kirasına 3000 kuruş, Dergâh'ın Meydan Odası ve diğer yerlerinin kurşun tamirine 15000 kuruş, Dergâh ve hademeler için kurban bedeli olarak 12000 kuruş, Ramazan'da mukabele okuyan hafızlara 8000 kuruş, Büyük Kalecik Karyesi'nin müşirine 6500 kuruş, matbah canlarının giyim, kuşam ve dikim masraflarına 6800 kuruş, mizan memuruna 3500 kuruş, Hacı Toma Mağazası'na Kuva-yı Milliye'ye ve komisyona zahire için 5200 kuruş, bu zahire bedellerinin ulaştırılması için Bank-ı Osmaniye'ye işlem ücreti olarak 3500 kuruş, Bayramlarda ihvana yardım için 6000 kuruş, Merhum Ali Celaleddin Çelebi'nin ailesi, hizmetlileri, borçları ve çocuklarının masrafları için 48800 kuruş, derviş, hizmetli ve merhum şeyh efendinin çocuklarına alınan basma bedeli olarak 25500 kuruş ve son olarak 1918/1919 (H. 1334/1335) seneleri için dergâhın yiyecek masrafına 657827 kuruş olmak üzere toplam 864467 kuruş verilmiştir (KMMA, Zarf 40/1c; Güler - Solmaz, 2017, 54-55).

Söz konusu gelir ve gider kalemleri göz önünde tutulduğunda Dergâh'ın gelirlerinin giderlerini karşıladığı görülmektedir.

4. Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sâhip) Mevlevîhânesi'nin İslam Şehir Yapısı İçindeki İşlevsel Konumu

İslam şehir anlayışının Anadolu'daki yansımalarını anlamak için şehir mekânını bütüncül bir yapı olarak ele almak gerekmektedir. Selçuklular döneminden itibaren kalelerin dışına taşan yerleşim alanları, genellikle bir cami, tekke/zâviye veya medrese çekirdeği etrafında şekillenmiş; zamanla bu merkezlerin etrafında oluşan yerleşimler, “külliye” formunu alarak mahalle ölçeğinde varlıklarını sürdürmüştür. Bu durum, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar dönemlerinde İslam şehir modelinin fiilî olarak belirli bir sistem etrafında geliştiğini göstermektedir. Söz konusu modelin temelinde ise vakıf-imaret düzeni yer almıştır. Bu düzen, hem şehirlerin fiziksel biçimlenmesinde hem de sosyal yapının örgütlenmesinde belirleyici bir işlev üstlenmiştir. Bizans şehirleri sur içi yapılardan oluşurken, Selçuklular, Beylikler ve nihayet Osmanlılar bu yerleşim anlayışını değiştirerek şehirleri sur dışına, vakıf merkezli bir biçimde taşımışlardır (Cerası, 2001, s. 70-75). Böylece çekirdeğini cami, medrese, imaret ve tekke/zâviyelerin oluşturduğu külliyeler, Anadolu şehirlerinde hem yeni yerleşimlerin hem de toplumsal hayatın merkezleri hâline gelmiştir. Bu yapılarla yakın ilişki içinde bulunan Mevlevîhâneler de vakıf-imaret sistemiyle bütünleşerek İslam şehir modeline önemli katkılar sunmuşlardır.

Vakıfların kurucuları arasında padişahlar, vezirler, şeyhülislam, sancak beyleri ve zengin reâyâ gibi farklı toplumsal kesimlerin yer alması, sistemin hem merkezî hem

de yerel düzeyde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Vakıf-imaret düzeni, bir yandan cami, medrese, imaret ve kütüphane gibi kamu yararına hizmet eden hayrât kurumlarını, diğer yandan bedesten, han, hamam ve çarşı gibi gelir getirici akarât yapılarını ve nihayet bu iki birimi birbirine bağlayan konut alanlarını içermektedir (Yediyıldız, 1999, s. 546-550). Böylece vakıf-imaret siteleri hem kentsel imarı hem de sosyal yardımlaşmayı organize eden çok yönlü yapılar hâline gelmiştir. İstanbul ve Bursa gibi merkezlerde bu modelin belirgin örnekleri gözlemlenmektedir (İnalçık, 1995, s. 254-258).

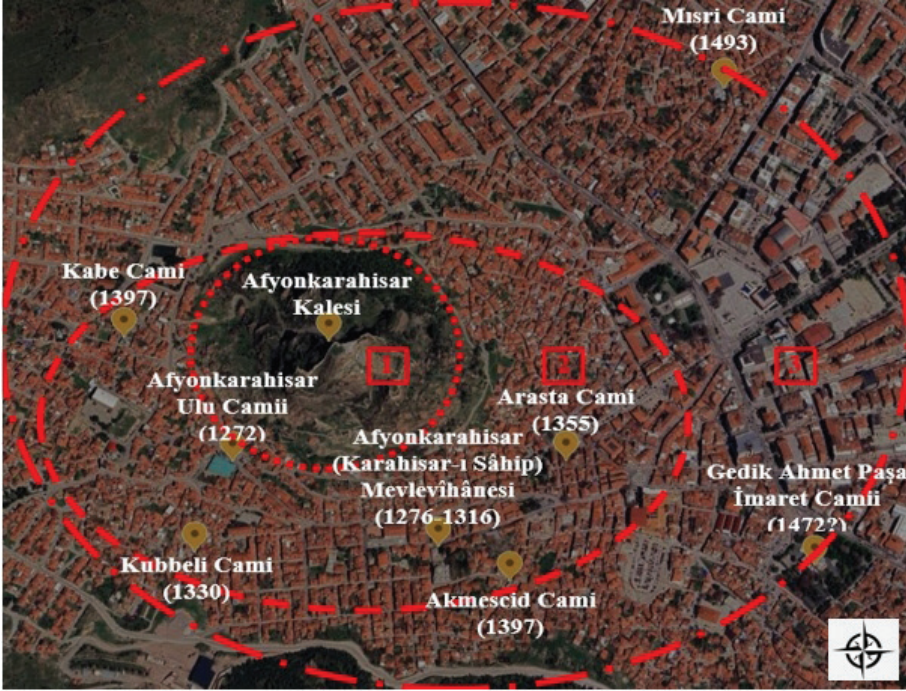
Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar, gaza ideolojisi doğrultusunda Anadolu ve Rumeli’de fethedilen bölgelerde şehirleşme ve iskân faaliyetlerini yürütürken, tekke veya zâviyeler de kırsal alanlarda kolonizatör Türk dervişleri vasıtasıyla yerleşimin öncüsü olmuşlardır (Barkan, 1942, 289-291). Bu durum ele geçirilen yerlerde aynı zamanda sosyo-kültürel merkezlerin oluşmasının önünü açmıştır. Bu süreçte vakıflar yoluyla yalnızca dini veya eğitimsel kurumlar değil, aynı zamanda köprü, çeşme ve yol gibi altyapı unsurları da inşa edilerek ıssız bölgelerin canlanması sağlanmıştır. Böylece vakıflar aracılığıyla hem kırsal hem kentsel alanlarda bir çekim merkezi işlevi üstlenmişlerdir. Şehirleşme sürecinde vakıflar, iki temel iskân modeli uygulanmıştır. Bunlardan birincisi, aynı dinî ve etnik kimliğe mensup bireylerin yaşadığı konut birimi olan mahalle; ikincisi ise toplumun eğitim, dinî hayat, sağlık ve sosyal yardım gibi ihtiyaçlarını karşılayan imaret siteleri ya da külliye manzûmesidir. Fetihlerin ardından şehre yerleşen halk, boş mahallelere yerleştirilmiş; büyük kiliseler camiye çevrilmiş, yeni imaretler ve ticaret merkezleri inşa edilmiştir. Mahallelerin çoğu, merkezinde yer alan mescitten adını almış; böylece mescid merkezli mahalle örgütlenmesi şehir dokusunun temel unsurlarından biri olmuştur. Zamanla söz konusu mahallelerde toplumsal ve ekonomik ihtiyaçları karşılamak için yeni vakıf kurumları inşa edilmiştir. Bu bağlamda şehrin ulu camisi ve çarşısını merkez alan büyük ölçekli imaret siteleri ve bir avlu içinde veya mahalleye dağılmış küçük ölçekli külliye meydanı gelmiştir. Büyük külliye şehir merkezlerinin çekirdeğini, küçük külliye ise mahalle dokusunun merkezini oluşturmuştur. Vakıf temelli bu imar ve iskân düzeni, yalnızca İslam şehirleşmesinin yapısal çerçevesini belirlememiş; aynı zamanda iktisadi ve toplumsal zihniyetinin somut bir tezahürü olarak da ortaya çıkmıştır (Alkan, 2024, 6-7).

Mevlevîhâneler ile ulu camiler arasındaki ilişkileri iki şekilde ele almak mümkündür. Birincisi şehirde hâlihazırda inşa edilmiş bir ulu cami varsa Mevlevîhâneler bu ulu camilerin yakınına yani şehrin merkezinde inşa edilmiştir. Bu durum bir diğer ifade ile Mevlevîlerin kendilerini merkezi bir yerde konumlayarak kadimden beri toplumun üst kademesi ile olan ilişkilerin kurulmasına ve mevcut ilişkilerin de korunarak daha da kuvvetlendirilmesinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Afyonkarahisar, Kütahya ve Manisa Mevlevî âsitâneleri, bulundukları şehirlerdeki ulu camilere nispeten yakın bir konumda kurulan Mevlevî âsitânelerine örnek olarak verilebilir. İkincisi Konya Mevlevî Âsitânesi’nde olduğu gibi devlet yöneticilerinin Mevlevîlerin bulunduğu bölgeyi merkez kabul ederek burada önemli yapılar inşa etmeleridir. Selimiye Camii’nin Konya Mevlana Âsitânesi’nin hemen bitişiğine inşa ettirilmesi söz konusu düşüncenin açık bir örneğidir. Her iki durumda da Mevlevî âsitânelerinin bulundukları şehirlerin gelişmelerine sağladıkları katkı önemli ölçüdedir.

Afyonkarahisar’ın Miladi 1210’dan önce Türklerin eline geçtiği bilirse de bu tarihten öncesinde şehirleşmeye ve önemli yapılara dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bir süre Sâhiboğullarının elinde kalan Afyonkarahisar, 1341 yılından sonra akrabalık münasebetiyle Germiyanogullarının hâkimiyetine geçmiştir.

Germiyanoglu Hızır Paşa'nın bu bölgede Mevlevîliği koruyup gözettiği ve burada Mevlevîliğin gelişmesine zemin hazırladığı söylenebilir. Bölge, I. Bâyezid zamanında II. Yâkup Bey'in elinden alınarak Osmanlı ülkesine katılmıştır. Ancak Ankara Savaşı'nda galip gelen Timur, Afyonkarahisar'ı Yâkup Bey'e yeniden vererek 1428 yılına kadar bu bölgenin onun hâkimiyetinde kalmasının önünü açmıştır. II. Yâkup Bey'in vasiyeti gereğince bölge kesin olarak Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu, Germiyan ve Osmanlı dönemlerine ait birçok yapının Karahisar Kalesi civarına inşa edildiği görülmektedir. Ulucami (1272), Kubbeli Cami (1330), Arasta Mescidi (1355), Akmesicid (1397), Kâbe Mescidi (1397), Gedik Ahmed Paşa Külliyesi (1472 [?]), Çiftehnamam, Kasımpaşa Hamamı (1475), Mısıri Camii (1493), Çavuşbaşı Camii (1575), Yenicami (1711) bunların en önemlileridir (Emecen, 1988, 443-446).

Günümüzde beş dönümlük bir arazi üzerinde bulunan Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi, Karahisar Kalesi'ne 750, Ulu Cami'ye 390 metre kuş uçuşu mesafede bulunmaktadır. Ulu Cami'nin 1272 yılında inşa edildiği göz önünde tutulduğunda (Kurtbil, 2012, 82-83) Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhânesi'nin bu bölgedeki en eski yapılardan biri olduğu ve Karahisar Kalesi'nin dışında önemli bir merkez oluşturarak şehrin bu yöne doğru gelişip genişlemesine katkı sağladığı söylenebilir.

Şekil 3. Afyonkarahisar Kalesi'nin Çeperinde İnşa Edilen Önemli Yapıların İnşa Edildikleri Tarih ve Konumları

Görselde de görüldüğü üzere Afyonkarahisar, XIII. yüzyılın sonlarına doğru kale surlarının dışına taşmaya başlamıştır. Tıpkı Konya'da olduğu gibi Afyonkarahisar'da da temelleri atılarak yavaş yavaş sistemli bir şekilde yeni yapıların eklenmesiyle büyümeye devam edecek olan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin şehrin kale surlarının dışına taşarak yeni bir merkezin nüvesini oluşturmaya başladığı görülmektedir. Bu durum tarihi süreçte bölgenin mahalle halini almasına katkı sağlamıştır. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde görev yapanların yanı sıra Mevlevî

muhibbânının da Mevlevîhâne etrafında yerleşmeleri bu sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin bulunduğu bölgede bir merkez durumuna gelmesini hem tasavvufî bir yakınlıkla yani dini bir maneviyâtla hem de hangi devlet bünyesinde olurlarsa olsunlar Mevlevî olanların vergiden muaf tutulmalarıyla yani dünyevi bir maddiyatla çift yönlü bir şekilde ele almak gerekir.

Mevlevîhânelerin şehirleşmeye olan katkıları arşiv belgeleri üzerinden takip edilebilmektedir. Bu noktada doğal olarak tüm mevlevîhânelerin merkezi olan Konya Mevlânâ Âsitanesi ile ilgili belge yoğunluğu dikkat çekmektedir. Arşiv belgelerinden elde edilen veriler, en azından XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Konya Mevlânâ Külliyesi'ne hizmet ederek Celâlîye Evkâfı'nın sağladığı çeşitli vergi muâfiyetlerinden yararlanmak isteyenlerin sayısında belirgin bir artış yaşandığını göstermektedir. Bu çerçevede, XVII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Konya'ya gelen bazı kişilerin külliye çevresindeki boş arazilere yerleşerek sayıları 2000'e ulaşan haneler inşa ettikleri anlaşılmaktadır. Bu gelişme, bölgedeki nüfusun doğal olarak artmasına yol açmıştır. Söz konusu nüfus yoğunluğu ve muaf statüsünde bulunanların sayısındaki yükseliş, merkezî idarenin dikkatini çekmiş; bunun üzerine külliye gerçekten hizmet eden görevlilerin tespit edilebilmesi amacıyla bir tahkikat başlatılmış ve kayıt defterleri oluşturulmuştur. Ancak bu idari girişim, Mevlânâ Külliyesi'nin vergi muâfiyetlerinden yararlanmak isteyenlerin önünü kesmeye yetmemiştir. Nitekim 1685–1755 yılları arasında külliye hizmetlisi olarak kaydedilip avâız, nüzul ve tekâlif-i sâire türü vergilerden muaf olmayı talep edenlerin sayısında sürekli bir artış gözlemlenmiştir. Bu artışın 1755–1797 yılları arasında da devam ettiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1797 yılına ait bilgilere göre, muaf olup olmadıklarına bakılmaksızın, Mevlânâ Külliyesi Evkâfı'na bağlı mahalle ve köylere, önceki kayıtlara ek olarak 195 vergi mükellefinin yerleştiği tespit edilmiştir. Bu sayı, hane başına ortalama beş kişi olarak kabul edilirse 1755–1797 yılları arasında yaklaşık 975 kişinin Konya Mevlânâ Evkâfı'na ait mahalle ve köylere dışarıdan yerleştiği söylenebilir. Dolayısıyla XVII. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar (1685–1797) Konya Mevlânâ Külliyesi'ne hizmetleri karşılığında çeşitli avâız ve tekâlif türü vergilerden muaf tutulanların sayısında sürekli bir artış yaşandığı söylenebilir. Bu durum, külliye etrafında oluşan yerleşim alanlarında hem nüfus artışını hem de iktisadî canlılığı teşvik eden olumlu bir etki yaratmıştır. Ayrıca, Konya Şehri'nin özellikle Mevlânâ Külliyesi'nin bulunduğu doğu ve güneydoğu yönlerine doğru gelişerek yayılmasında da bu sürecin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, Mevlânâ Külliyesi'nin Konya'nın şehir kimliğini yalnızca merkezde değil, taşra bölgelerinde de etkileyen dinamik bir unsur olduğu ifade edilebilir (Yurtoğlu, 2022, 363-364).

Afyonkarahisar'da tespit edilen ilk mahalleler, cami (mescit), tekke/zaviye veya imaretlerin etrafında meskenlerin inşa edilmesiyle oluşmuştur. Bu bağlamda Afyonkarahisar'da ilk yerleşiminin Olucak, Çavuşlar, Bedrik, İbik ve Kara Kâtip mahalleleri civarında vücuda geldiği düşünülmektedir. XIV. yüzyıla gelindiğinde yukarıda da değinildiği üzere Kâbe Mescidi, Kubbeli Mescit, Tâc Ahmed Mescidi, Ak Mescit, Mevlevîhâne Camii ve Arasta Mescidi gibi önemli dini yapılar, yerleşim dokusunun mekânsal genişlemesine katkı sağlamıştır. Bu yapıların şehir içindeki dağılımı, Afyonkarahisar'ın batı yönünde Çavuşbaşı Mahallesi istikametinde, güneyde Hıdırlık Tepesi'nin yamaçlarına ve doğuda kalenin eteklerine doğru yayılmakta olduğunu göstermektedir. Bu durum, Orta Çağ şehirleşmesinde dini merkezlerin yerleşim alanlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Böylece Mevlevîhâne Camii'nin bulunduğu bölge zaman içerisinde

Zaviye Mahallesi ya da Zaviye Sultan Mahallesi olarak adlandırılacak mahallenin çekirdeğini oluşturmuştur. XV. yüzyılda Sinan Halife Mescidi, Güdük Minare Camii, Umur Bey Külliyesi, Gedik Ahmed Paşa Külliyesi, Başçeşme Camii ve Kasım Paşa Külliyesi gibi önemli dini ve sosyal yapılar inşa edilmiştir. Bu yapılar, yerleşim dokusunun genişleme yönlerini belirlemede önemli göstergelerdir. Söz konusu eserlerin şehir içindeki konumları dikkate alındığında, bu dönemde Afyonkarahisar'ın; Mevlevîhâne'nin de bulunduğu kalenin güneyindeki Hıdırlık Dağı eteklerinden başlayarak İmaret Külliyesi'nin üst kesimlerine, Otpazarı Camii çevresinden Belediye Meydanı istikametine doğru yayıldığı ve buradan kalenin doğu eteklerini de içine alarak kuzeydoğu yönünde Mısri Camii civarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır (Şekil 3). Bu durum, XV. yüzyıl itibarıyla şehrin doğu, güney ve kuzeydoğu istikametlerinde belirgin bir genişleme gösterdiğini ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıla gelindiğinde mahalle sayısının 34'e yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde yerleşim dokusu, kalenin batısında yer alan Çavuşbaşı Mahallesi'nden başlayarak güney ve güneydoğu yönlerinde Kara kâtip, Taşpınar, Kubeli, Mevlana, Akmescit, Hacı Yahya ve Nakilci mahallelerine doğru genişlemiş, böylece şehrin bugünkü sınırlarını büyük ölçüde kapsayan bir yerleşim genişliği oluşturmuştur. Bu durum, söz konusu yüzyılda Afyonkarahisar'ın şehir gelişiminin belirgin biçimde tamamlandığını göstermektedir (Küpelî, 2000, 14-15)

Konya Mevlânâ Âsîtanesi'nde olduğu gibi Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde de bir takım kişiler mevlevîhâneye yaptıkları hizmetlere binaen bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu bağlamda 1529 yılına ait 147 numaralı Karahisar-ı Sâhip Mufasssal Tahrir Defteri'nde muafarla ilgili tespit edilen bilgiler dikkat çekmektedir. Karahisar-ı Sâhip'e bağlı Zâviye Mahallesi'nde 3 hane, Mahalle-i Kazgancı'da 1 hâne *hüddâm-ı zâviye-i mevlevîhâne* olarak kaydedilmiştir. Karahisar Kazası'na bağlı 40 haneli Fakih Paşa Mahallesi'nde ise “*mezkiire bundan akdem avâriz, tekâlif olunmayub âsîtâne-i Konya'ya varub arz u hâl Mevlevî oğlu? Mevlevî taifesinden olub hâne-i avâriz değüldür deyü padişahımız hazretleri merhamet edüb avâriz-ı divâniyeden muaf idüb hükm ü şerîf sadaka imteğîn bais olunub kayd olundu.*” şeklinde muâfiyet kaydı bulunmaktadır (BOA, TT.d., 147/6, 11-12, 22). 1572 yılına ait Mufasssal Tapu Tahrir Defteri'nde Zaviye Mahallesi'nde 14 nefer kaydedilmiştir (BOA, TK.GM.d., 96/4b). Aynı şekilde bu defterde kaydedilen Fakih Paşa Mahallesi'nde 55 nefer kayıtlıdır (BOA, TK.GM.d., 96/7a-7b). Evliya Çelebi, 1671 yılında gerçekleştirdiği Afyonkarahisar ziyareti sırasında şehirle ilgili ayrıntılı gözlemler aktarmaktadır. Çelebi, şehirde nüfus yoğunluğunun dikkat çekici düzeyde olduğunu, çarşı ve pazar yerlerinin kalabalık bir ticari hayat sunduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde Afyonkarahisar'ın mahalle sayısı 42'ye çıkmıştır. Evliya Çelebi, mescitlerin sayıca çokluğunun ve ününün dikkat çektiğini, ayrıca yedi tekke, altı hamam, iki bezzazistan, 2048 dükkân, 100 adet susam yağı imalathanesi, 19 han, bir imaret, üç medrese ve 200'den fazla çeşmenin bulunduğunu kaydetmiştir. Bu bilgiler, XVII. yüzyıl ortalarında Afyonkarahisar'ın hem sosyal hem ekonomik açıdan gelişmiş bir şehir profili çizmektedir (Çelebi, 2005, 20-21). XVII. yüzyılda 42 olan mahalle sayısı XIX. yüzyılın ilk yarısında 47 mahalleye çıkmıştır. Bu mahallelerden biri olan Zaviye Mahallesi bu dönemde 89'u Müslüman, 49'u gayri Müslim olmak üzere toplam 138 haneden oluşmaktadır. Milâdî 1837-1838 (Hicrî 1253) yılında Karahisar-ı Sâhib kazasında yapılan nüfus kayıtlarına göre, şehir mahallelerinde Müslüman erkek nüfusu 6210, gayri Müslim erkek nüfusu 1218 olarak kaydedilmiştir (BOA., NFS.d. 1692, vrk. 94/a). Kadın nüfusunun erkek nüfusa yakın olduğu varsayıldığında, şehirde toplamda yaklaşık 12.420 Müslüman ve 2436 gayrimüslim olmak üzere kadın-erkek toplam nüfusun 14.856 olduğu tahmin

edilmektedir (Güneş, 2020, 345-346). 1890 senesinde Karahisar-ı Sâhip'i ziyaret ederek buradaki mevlevîhâne hakkında önemli bilgiler aktaran William Mitchell Ramsay (Ö.1939) de eserinde "... *şu anda birkaç mülke sahiptirler ve bunlar devletin vergilerinden muaftır. ...*" şeklinde ifadelerle Mevlevîlerin muafiyetlerine dikkat çekmiştir (Ramsay, 1897, 3).

Bu bilgiler göz önünde tutulduğunda aynı dönemde Zaviye Mahallesi'nde bulunan toplam 138 hane, ortalama olarak beş kişi ile çarpıldığında buradaki erkek nüfusun 690 olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sayıya toplumun yarısını oluşturan kadınlar da eklendiğinde bu mahalledeki toplam nüfusun yaklaşık olarak 1380 kişi olduğu ve XIX. yüzyılda Afyonkarahisar nüfusunun yaklaşık %10'unun Zaviye Mahallesi'nde yaşadığı söylenebilir. Ancak bu nüfusa muaf durumunda olanların da eklenmesiyle söz konusu oranın daha da yükseleceği açıktır. Dolayısıyla Zaviye Mahallesi'nin nüvesini oluşturarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, Afyonkarahisar'ın şehir kimliğine ve gelişmesine etki eden en önemli yapılardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Afyonkarahisar Şehri'nin kentsel dokusunun kale surları dışına doğru genişlemesinde Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin belirgin bir rol oynadığı görülmektedir. Şehrin özellikle XIII-XV. yüzyıllar arasında -diğer tarihi yapıların kuruluş yılları da dikkate alındığında- Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin de bulunduğu güney ve güneydoğu yönlerine doğru genişlediği dikkat çekmektedir. Şehir gelişimini daha sonraki yüzyıllarda güneybatı yönüne doğru sürdürmüştür. Bunun sebebinin şehrin coğrafyasında aramak gerekmektedir. Güneyde bulunan dağ silsileleri, şehrin bu yöne doğru gelişmesini engellemiş, dolayısıyla şehir gelişmesi doğal olarak güneybatı ve batı yönüne doğru ilerlemiştir.

Mevlevîhânelerin bulundukları şehirlerin -özellikle dinî anlamda- kimliğine ve gelişmesine kayda değer bir etkide bulundukları görülmektedir. Şehir yapısı içinde merkezi bir konuma sahip olan bu yapılar, sadece dinî değil, aynı zamanda idari ve kültürel işlevler de üstlenmiş; böylece şehirlerin kurumsal çeşitliliğini ve işlevselliğini artırmıştır. Afyonkarahisar Mevlevî Âsitânesi'nin de içerisinde bulunduğu Mevlevî âsitâneleri, kuruldukları şehrin merkezinde bulunan kalelerin çeperinde, ulu camilerin yakınında kurularak şehir gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Toplumsal hayatın din etrafında şekillendiği bir dünyada ulu camiler, şehirlerin merkezlerinde faaliyet gösterirken Mevlevî âsitâneleri de toplumun dinî yani manevî ihtiyaçlarına bir cevap olarak dinin tasavvufî yönüne gösterilen ilgiye binaen faaliyetlerini sürdüren mekânlar olarak ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde kendine özgü bir tasavvufî anlayışla geliştirilen usûl, âdap ve erkân, mevlevîhânelere olan teveccühü arttırmış, dolayısıyla bu durum Mevlevî âsitânelerinin etrafında demografik yoğunluğu da beraberinde getirmiştir. Böylece Mevlevî âsitânelerinin bulunduğu bölgeler zamanla birer mahalle merkezi konumuna gelmiştir.

Mevlevîhânelerin şehir içindeki merkezileştirme etkisini açıklarken iki eksenli bir çerçeve sunulabilir. Birincisi, tasavvufî çekim yoluyla hem müridler hem de daha geniş toplum kesimleri için bir cazibe noktası oluşturulmuştur. İkincisi, hukukî-iktisadî teşviklerle yani Mevlevî Tarikatı'na hizmet edenlerin vergi muafiyetleri gibi imtiyazlar sayesinde bölgede ikamet etmek ekonomik olarak cazip kılınmıştır. Bu iki eksen birlikte işletildiğinde, Mevlevîhânelerin bulunduğu alanlar hem nüfus biriktiren hem de ekonomik canlılık yaratan çekim merkezleri hâline gelmiştir. Karahisar-ı

Sâhip Mufasssal Tahrir Defteri'ndeki bilgiler, belirli hanelerin mevlevîhâne hizmeti karşılığında avâriz ve tekâlif türü vergilerden muaf tutulduğunu göstermektedir. Bu tür kayıtlar, yerel düzeyde Mevlevî kurumlarının toplumsal statü ve nüfus kompozisyonu üzerindeki etkisini doğrudan belgelemektedir.

Afyonkarahisar, Kütahya ve Manisa örneklerinde gözlemlendiği üzere mevlevîhâneler ulu camilere yakın yerlerde konumlanmışlardır. Bu durum, Mevlevîlerin toplumun ileri gelenleriyle sürekli ilişki tesis etme ve merkezi konum avantajından yararlanma stratejisi olarak okunabilir. Öte yandan, Konya örneğinde görüldüğü gibi devlet adamlarının Mevlevî âsitâneleri etrafına büyük yatırımlar yaparak çeşitli yapılar inşa etmeleri bu bölgelerin kimliğinin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Selimiye Camii'nin Mevlâna Âsitânesi bitişiğine inşa edilmesi buna güzel bir örnektir. Bu iki model de mevlevîhânelerin hem merkezî hem de çevresel etkilerini ortaya koyan tamamlayıcı mekanizmalar sunmaktadır.

Sonuç olarak, mevlevîhâneler kent içinde hem manevî hem de maddî yönleriyle dönüştürücü bir etkiye sahip olan kurumlardır. Konumlanmaları, sağladıkları imtiyazlar ve kurdukları toplumsal ağları aracılığıyla mahalle olma sürecini hızlandırmış; böylece bulundukları Anadolu şehirlerinin mekânsal gelişiminde belirgin etkiler bırakmışlardır.

Kaynaklar

Afyon Şeriyeye Sicilleri

AŞS, Nu: 353/8; 353/91; 542, 6/15; 545, 26/3; 545, 32/136; 545, 55/207; 557, 104/115; 557, 104-105/116; 557, 147/167; 557, 172/201; 568/157; 568/190; 576/9; 615, 149/271

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, AE.SAMD.II., 5/471-2.

BOA, AE.SMHD.I., 25/1520-1.

BOA, AE.SMHD.II., 29/1802; 29/1786.

BOA, C..EV., 136/6799; 160/7971-1; 633/31929.

BOA, C.EV.d., 363/18444.

BOA, EV.HMH.d., 568.

BOA, TK.GM.d, 96; 2139.

BOA, TT.d., 147/6, 11-12, 22

BOA, Y..MTV., 9/55.

Konya Mevlana Müzesi Arşivi

KMMA, Zarf: 40.

Dönemsel Kaynaklar

Âşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Matbaa-i Âmire. 1332.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff. C:IX, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2005.

Ramsay, William Mitchell, *Everyday Life in Turkey*. London: Aberdeen University Press, 1897.

Van-Lennep, Henry John. *Travels in Little-Known Parts of Asia Minor*. 2 Cilt. London: Ashmolean Museum Oxford, 1870.

Telif-Tetkik Eserler

- Alkan, Mustafa. *Adana Vakıfları İnsan, Vakıf ve Şehir*. Ankara: TTK. 2014.
- Alkan, Mustafa. “Germiyoğlu Süleyman Şah ve Kula’daki Vakıfları”. *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-III*. Haz. Mehmet Ersan-Mehmet Şeker. 375-385. Ankara: TTK. Cilt I. 2017. 375-385.
- Alkan, Mustafa - Yurtoğlu, Gökhan. “Mevlevî Tarikatı’nın Rumeli’de Yayılması ve Mevlevîhâneler”, *V. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (UBTAS): Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi ve Gündelik Yaşam*. Editörler: Zafer Gölen – Abidin Temizer. 107-138. Bled-Slovenya: Gece Kitaplığı. 2017.
- Alkan, Mustafa. “Osmanlı Ekonomik Düzeninde Vakıflar”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*. 18/35, (2024).1-14.
- Azamat, Nihat. “Divâne Mehmed Çelebi”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 9/435-437. Ankara TDV Yayınları 1994.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”. *Vakıflar Dergisi*. 2, (1942), 279-386.
- Cerası, Maurice M. *Osmanlı Kenti -Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2001.
- Çıpan, Mustafa. *Divâne Mehmed Çelebi Afyon Mevlevîhânesi Şeyhi*. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:24, 2002.
- Daşdemir, Latif. “Afyonkarahisar’da Mevlevîliğin Tarihçesi”. *Sultan Divanı ve Afyonkarahisar’da Mevlevîlik*. Haz. Yusuf İlgar. 177-189. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No: 42, 2002.
- Eravcı, H. Mustafa. “Afyonkarahisar Mevlevîhânesi”. *Sultan Divanı ve Afyonkarahisar’da Mevlevîlik*. Haz. Yusuf İlgar. 204-241. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No: 42, 2002.
- Emecen, M. Feridun. “Afyonkarahisar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 1/443-446. Ankara TDV Yayınları 1988.
- Güler, Mustafa - Solmaz, Lokman Derya. *Afyonkarahisar Mevlevîhânesi Şeyhi Ali Cemâleddin Çelebi*. Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No: 48, 2017.
- Güneş, Mehmet. “Nüfus Defterlerine Göre Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Kazasında Gayrimüslim Nüfusun
- Nicel ve Nitel Özellikleri (1835-1841)”. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*. Year: 13(82), (2020). 339-372.
- İlgar, Yusuf. *Afyonkarahisar’da Mevlevîlik*. Afyon. 1992.
- İnalcık, Halil. “İstanbul: Bir İslâm Şehri”. Çeviren: İ. Kalın. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, IX, (1995), 243-268.
- Karpuz, Haşim. “Mevlevihaneler: Mimari, Adab-Erkân ve Sanat”. *Mevlana*. Editörler: Osman Horata ve Adnan Karaismailoğlu. 81-95. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2007.
- Kurtbil, Zeynep Hatice. “Afyon Ulucamii”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 42/82-83. Ankara TDV Yayınları 2012.
- Küpeli, Özer. *Anılarda Afyonkarahisar*, (Haz: Muzaffer Uyan-Metinleri Haz: Özer Yılmaz [Coğrafya], Mustafa Karazeybek, Özer Küpeli, Yusuf İlgar [Tarihçe]), 10-

27. Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi yay., 2000.
- Öcalan, Hasan Basri. “Germiyan Sarayından Bursa Sarayına Bir Gelin Gider: Devlet Hatun”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (19)30, (2016/1), 57-73.
- Önder, Mehmet. “Tarih Boyunca Mevlânâ Soyu-Fâtih Sultan Mehmed Mevlânâ’nın Altıncı Göbekten Torunudur”. *III. Uluslararası Mevlânâ Kongresi*, 71-72. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Yayınları. 2003.
- Ösen, Serdar. “Karahisar Mevlevîhânesi’nin Son Dönemde Geçirmiş Olduğu Yangınlar”. *2. Uluslararası Sultan Divânî ve Mevlevîlik Sempozyumu*. Editör: Mustafa Öner Uzun. 252-259. Afyonkarahisar: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları. 2013.
- Özönder, Hasan. “Afyon Mevlevîhânesi”. *5. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler*. 97-108. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi. 1992.
- Özönder, Hasan. “Kütahya Mevlevîhânesi”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 2(2), (Mayıs 1996), 69-89.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda. “Karahisar Mevlevîhânesi”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 21/418-421. Ankara: TDV Yayınları 2001.
- Uzluk, F. Nâfiz. “Germiyanoglu II. Yâkub Bey’in Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi*. 8 (1969), 88.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi: Çelebi Sultan Mehmed’in Validesi Germiyanoglundun Kızı Değildir”. *Belleten*. 21(81), (1957), 185-188.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”. *Yeni Türkiye Osmanlı-Toplum Özel Sayısı*. 32(2000), 534-550.
- Yurtoğlu, Gökhan. “Mevlânâ Külliyesi’nin Vergi Muâfiyetinin Konya Şehri’nin Nüfusuna ve Gelişmesine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. Mehmet Şahingöz’e Armağan*. Ed. Necdet Hayta, Hamza Keleş, Cengiz Dönmez, Tuğba Belenli. 355-364. Ankara: Berikan Yayınevi. 2022.
- Yurtoğlu, Gökhan. “Konya Mevlânâ Külliyesi’nin Osmanlı Dönemi Gelir Kalemleri”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 32, (2023), 891-906.
- Yurtoğlu, Gökhan. “Konya Mevlânâ Külliyesi’nin Celâliye Evkâfı ve Tarihî Gelişim Süreci”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), (2024), 595-614. <https://doi.org/10.21547/jss.1412670>

Tezler

- Akpınar, Yusuf. *1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sâhip (Afyonkarahisar) Şer’iyye Sicili*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Çınar, Ayşe Nur. *Afyonkarahisar’da Mevlevîlik*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Porgalı, Gülay. *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) 1741-1743 (H. 1154-1156) Tarih ve 542 Numaralı Şer’iyye Sicili (Değerlendirme-Transkripsiyon-İndex)*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Siligül, Mehtap. *Karahisar-ı Sâhip Sancağı’nın 615 No’lu Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon)*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Soysal, Mehmet. 557 Numaralı Afyon Karahisar-ı Sâhip Sancağı Şer'îyye Sicili (1793-1799 M. / 1208-1213 H.). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Şahin, Meral. 576 Numaralı Karahisar-ı Sâhip Şer'îyye Siciline Göre Afyon (H. 1265-1268 / M. 1848-1851). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Şahin, Naci. 568 Numaralı Karahisar-ı Sâhip Şer'îyye Siciline Göre Afyon (H. 1260/1265-M. 1844/1849). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Yıldırım, Ömer. 535 Numaralı Afyonkarahisar Şer'îyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Ekler

Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin XX. Yüzyıla Ait Eski Bir Görseli

Kaynak: Afyonkarahisar Müzesi.

Afyonkarahisar Kalesi'nden Afyonkarahisar Mevlevihânesi'ne Bakış

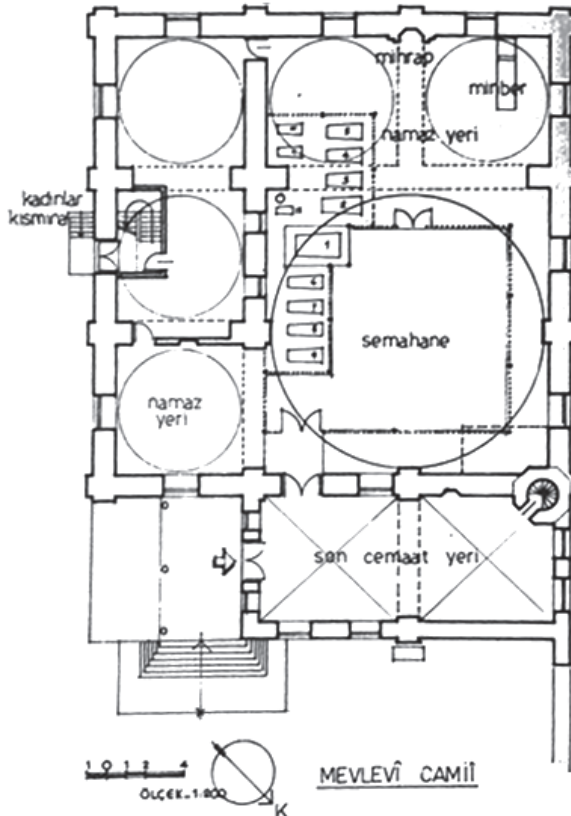
Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin Minyatür ile Tasviri

Kaynak: Âlem Dönüyor: Minyatürlerle Mevlevîlik ve Mevlevihâneler, Karatay Belediyesi, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2019, s. 63.

Afyonkarahisar Mevlevihâne Camii'nin 1:200 Ölçekli Krokisi

Kaynak: Yusuf İlgar. Afyonkarahisar'da Mevlevîlik. Afyon: 1992, s. 54.

Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin Giriş Kapısı

Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Afyonkarahisar Mevlevihânesi ve Mevlevî Konağı

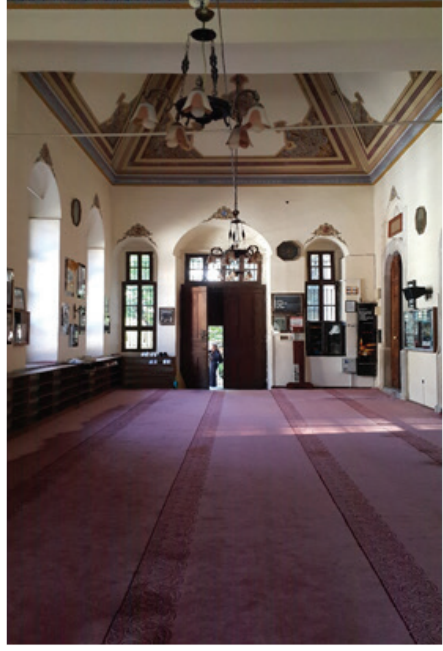
Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Afyonkarahisar Mevlevihânesi ve Afyonkarahisar Kalesi

Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Afyonkarahisar Mevlevihâne Camii'nin Giriş Kapısı, Son Cemaat Yeri, Mihrab ve Minberi

Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Afyonkarahisar Mevlevihâne Camii Mihrab, Minber, Semahane, Mahfil Bölümleri

Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Afyonkarahisar Mevlevihânesi Divâne Mehmed Çelebi ve Diğer Kişilerin Sandukaları

Fotoğraf: Gökhan Yurtoğlu, 11.10.2025.

Extended Abstract

The Mevlevî Order was established and developed around the tomb of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî after his death. Mevlevîsm is a Sufî movement that spread from the Mevlânâ Âsitâne in Konya to Anatolia, Rumelia, and the Arab regions, gaining a wide sphere of influence. Supported by foundations, the Mevlevî Order eventually attained considerable economic power and continued to expand its influence within the state. The economic activities carried out by the foundations affiliated with the Order contributed to the city's economy while also enabling the sustainability of religious services. This expansion, particularly during the Ottoman Empire, strengthened the institutional identity of the Mevlevî sheikhs and made them an important element of the social structure. The âsitâne, dargah, khankâh, lodge or zawiya are the most important structures that enabled the Mevlevî Order to spread and take root across this vast geography. Among these structures, also known as Mevlevîhâne, is the Afyonkarahisar Mevlevîhâne, also known as the Karahisar-ı Sâhip Mevlevîhâne. Through these Mevlevîhânes, Mevlevîsm was not only a path that nourished individual spirituality, but also a sufi philosophy that played an effective role in the construction of socio-cultural identities within urban life. This is because these structures were mostly built in central locations and, together with the endowment institutions that developed around them, such as libraries, madrasas, and mosques, nourished the cultural fabric of cities. Mevlevîhânes were the focal point of art and literary activities in their regions. They also served as important tools for spreading moral values. Especially during the Ottoman period, thanks to their connections with the palace, Mevlevîhânes gained authority in guiding the religious life of both the political elite and the people. One of these Mevlevîhânes, the Afyonkarahisar Mevlevîhâne, is particularly important as it is one of the most important centers of the Mevlevî Order with its status as an âsitâne. Like all Mevlevîhânes, the Afyonkarahisar Mevlevîhâne was not only a sufi structure within the fabric of the city, but also ensured the formation of neighborhood identity, social solidarity, and urban identity. In this context, Mevlevîsm is a multi-layered structure that must be addressed at the intersection of the disciplines of sociology, urban history, and religious history. The establishment of the Afyonkarahisar Mevlevîhâne can be traced back to the period of Sultan Veled, the son of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. The Mevlevîs, who maintained close relations with all segments of society—especially the ruling class—throughout their establishment, development, and eventual demise, continued their activities in Afyonkarahisar in the same manner. In this sense, the recognition of the Afyonkarahisar Mevlevîhâne reached far beyond the city limits during the time of Divânî Mehmed Çelebi's sheikhdом. It is believed that mevlevîhânes had a significant impact on the identity and development of the cities they were located in, particularly in religious terms. Occupying a central position within the Ottoman urban structure, these buildings served not only religious but also administrative and cultural functions, thereby increasing the institutional diversity and functionality of cities. In this context, the extent of the influence of the Afyonkarahisar Mevlevîhâne on the identity and development of the city in which it is located is a matter of interest. This study will examine the influence of the Afyonkarahisar Mevlevî Âsitânesi on the city's identity and development, taking into account archival sources, periodical chronicles, and copyrighted research works.